

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳукми дастнавис

ВБД: 891.550 (81.2 (2Т))

САФАРАЛИЕВА МАНИЖА РҶЗИЕВНА

**ЗАБОН ВА УСЛУБИ МАҚОЛАҲОИ ПУБЛИТСИСТИИ
САДРИДДИН АЙНӢ
(ДАР ЗАМИНАИ МАҚОЛАҲОИ СОЛҲОИ 20-УМИ САДАИ XX)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми
филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ

ДУШАНБЕ – 2024

Кори диссертатсионӣ дар кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба анҷом расидааст.

Роҳбари илмӣ: **Мирзоева Матлюба Чаҳонгировна** – доктори илми филология, профессори кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Муқарризони расмӣ: **Низомова Санавбар Фаҳриевна** – доктори илми филология, профессор, мудир кафедраи забони тоҷикии МДТ “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино”

Амлоев Аминҷон Ятимович – номзади илми филология, дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: **Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон**

Ҳимояи диссертатсия рӯзи «14» марти соли 2024, соати 13:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-021-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, шаҳри Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак, бинои таълимии №10, ошёнаи 1, толори Ш. Ҳусейнзода) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.tnu.tj ва дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишони 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи “ ____ ” _____ 2024 тавзеъ шудааст.

Котиби илмии шурои диссертатсионӣ, доктори илми филология, профессор

Мирзоева М. М.

МУҚАДДИМА

Кори диссертационӣ ба забон ва услуби мақолаҳои устод Айни (дар заминаи мақолаҳои солҳои 20-уми садаи XX) бахшида шудааст.

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Агар забон ҳамеша дар рушду инкишоф набошад, вазифаи ҷамъиятии худ, яъне муносибати афкори байни одамонро иҷро карда наметавонад. Забони тоҷикӣ ин вазифаи муқаддаси худро асрҳо боз иҷро карда истодааст. Албатта, барои он ки забон пойдор бимонад, соҳибзабонон онро бояд гиромӣ доранд ва барои тозагӣ ва рушду инкишофи он мубориза баранд. Маҳз, ҳамин ҷонфидоии соҳибзабонон буд, ки забони форсии тоҷикӣ дар солҳои 20-уми асри XX босуръат рушду такомул ёфт. Яке аз онҳо асосгузори адабиёти навини форсии тоҷикӣ Садриддин Айни буд, ки бо осори гаронбаҳояш то охири умр баҳри покизагиву беолоиши забони ноби тоҷикӣ талош намуд. Бинобар ин забони осори адиб имрӯз ҳам ҳамчун намунаи (эталони) забони адабии тоҷикӣ эътироф гардидааст. Ин аст, ки омӯзиши паҳлуҳои мухталифи эҷодии адиб, хосса публицистикаи ӯ, аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд.

Дар таҳқиқи мазкур хусусиятҳои лексикӣ ва фразеологӣ ва синтаксисии мақолаҳои устод Айни мавриди пажӯҳиш қарор мегиранд.

Ин масъала аз он ҷиҳат ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки дар ин давра як зумра равшанфикрони тоҷик, аз қабили Садриддин Айни, Абдурауфи Фитрат, Мирзо Абдулқодири Мунзим, Мирзо Сирочи Ҳаким, Сайидризо Ализода ва дигарон бо як руҳияи баланди инқилобӣ ба арсаи бозсозии ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ қадам ниҳода, дар атрофи масъалаҳои забон ҳам баҳсу мунозираҳои илмӣ кардаанд. Ҳамин қазия боиси он гардид, ки забони нахустин мақолаҳои публицистии С. Айни, чӣ тарз тадриҷан такмил ёфтани онҳо ва баҳси гарме, ки охири солҳои бистум дар атрофи забони тоҷикӣ ба миён омад ва ба ақидаҳои адиб бетаъсир намонд, ба риштаи таҳқиқ кашида шавад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Фаъолияти илмӣ адабӣ ва ҷамъиятии С. Айни барои ҳамаи услубҳои ҷорӣ забони тоҷикӣ, аз ҷумла, ба таҳқиқи услубҳои бадеӣ ва публицистии забони тоҷикӣ, маводи фаровон фароҳам меорад. Агар чунин шахсият дар мардумони дигар пайдо мешуд, шояд даҳҳо асарҳои таҳқиқӣ бунёдӣ бо унвонҳои «С. Айни – шоир», «С. Айни – нависанда», «С. Айни – адабиётшинос», «С. Айни – забоншинос», «С. Айни – фолклоршинос», «С. Айни – журналист», «С. Айни – тарҷумон», «С. Айни – ношир», «С. Айни – муҳаррир», «С. Айни – таърихшинос» ва ғайра ба вучуд меомаданд. Ҳоло гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи ин соҳаҳои фаъолияти С. Айни аз ҳар ҷиҳат, бахусус аз лиҳози илми забон, услубшиносӣ, матншиносӣ, омӯхта нашудааст.

Устод Айни – нависандаи заҳматписанду ҳақиқатнигор, дар рушди соҳаи рӯзноманигорӣ низ хизматҳои шоистаи омӯзандае кардааст ва

тамоми умри бобаракати худро сарфи ободии кишвар ва равнақи забону адабиёт ва журналистикаи тоҷик намудааст.

Н. Маъсумӣ ҳангоми таҳқиқи повести «Марги судхӯр» ба чунин хулоса меояд: «Айнӣ дар интиҳоби калимаҳо ниҳоят эҳтиёткор аст, аз ин сабаб дар забони асарҳои ӯ ба таври тасодуфӣ қор фармуда шудани ягон хел калима ва ибора дида намешавад»¹.

Забоншиносон Н. Маъсумӣ, М. Шакурӣ², Р. Ғаффоров³, М.Н. Қосимова⁴, Б. Камолиддинов⁵, Ҳ. Мачидов⁶, Н. Гадоев⁷, дар солҳои охир М. М. Мирзоева⁸, Қ. Мухторӣ⁹, М. Ҷумъаев¹⁰, Б. Шодиев¹¹, Н. Саидов¹² ва дигарон доир ба масъалаҳои мухталифи лексикология таҳқиқот бурдаанд.

Дар қатори таҳқиқоте, ки ба масъалаҳои гуногуни наҳви забони тоҷикӣ бахшида шудаанд, метавон як силсила рисолаву мақолаҳои олимнро номбар намуд. Аз ҷумла, таҳқиқоти С. Ализода¹³, Б. Ниёзмухаммадов¹⁴, Х. Ҳусейнов¹⁴, Б. Камолиддинов¹⁶, Ш. Рустамов¹⁷, Д. Хоҷаев¹⁸, М. Ҷ. Мирзоева¹⁹ ва дигарон масъалаҳои гуногуни воҳидҳои нахви дар бар гирифтаанд.

Сарфи назар аз ин, забон ва услуби мақолаҳои публицистии Садриддин Айнӣ (дар мисоли мақолаҳои солҳои 20-уми асри XX) дар шакли таҳқиқи монографӣ мавзӯи баҳси муҳаққиқон қарор нагирифтааст. Мубрамияти мавзӯи мазкурро ин ҷанба собит менамояд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзӯи таҳқиқи мазкур бо барномаҳои таълимии муқарраршуда робитаи бевосита

¹ Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – С. 112

² Шакурӣ, М. Ҳар сухан ҷоёву ҳар нукта мақоме дорад. / М. Шакурӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 400 с.

³ Ғаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил. / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 225 с.

⁴ Қосимова, М. Н. Сухан бояд ба дониш дарҷ кардан. / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2005. – 145 с.

⁵ Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳ. Карим. / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 186 с.

⁶ Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – Ҷ.1. – 242 с.

⁷ Гадоев, Н. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи ҷанубии Кӯлоб / Н. Гадоев. – Душанбе, 2017. – 232 с.

⁸ Мирзоева, М. М. Воҳидҳои фразеологӣ асарҳои С. Айнӣ ва усулҳои тарҷумои онҳо ба забони русӣ. / М. М. Мирзоева. – Душанбе: Матбуот, 2008. – 160 с.

⁹ Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ. / Қ. Мухторӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 130с.

¹⁰ Ҷумъаев М. Хусусиятҳои лексикӣ семантикии “Нафаҳот-ул-унс”-и Абдурахмони Ҷомӣ. / М. Ҷумъаев. – Душанбе: «Эҷод», 2009. – 159 с.

¹¹ Шодиев, Б. Хусусиятҳои луғавию фразеологӣ очерку қиссаҳои Мутеулло Начмиддинов / Б. Шодиев. – Душанбе, 2013. – 168 с.

¹² Саидов, Н.С. Лексические и фразеологические особенности рассказов А. Самада / Н.С. Саидов. – Душанбе, 2016. – 254 с.

¹³ Ализода, С. Маслаки мо ҳақ. / С. Ализода. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 160 с.

¹⁴ Ниёзмухаммадов, Б., Рустамов Ш. Забони тоҷикӣ. Синтаксис. Барои синфҳои 7 – 8. / Б. Ниёзмухаммадов., Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1981. – Ҷ.2.– 197 с.

¹⁵ Ҳусейнов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и С. Айнӣ. / Х. Ҳусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 184 с.

¹⁶ Камолиддинов Б. Хусусиятҳои услубии сарфӯи наҳви забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.

¹⁷ Рустамов, Ш. Мушкilotи синтаксис. / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 339 с.

¹⁸ Хоҷаев, Д. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / Хоҷаев Д. – Душанбе, 2021. – 141 с.

¹⁹ Мирзоева, М.Ҷ. Муродифоти грамматикӣ муносибатҳои сабабу мақсад дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ. / М.Ҷ. Мирзоева. – Душанбе, 2013. – 108 с.

дошта, барои такмили он мусоидат менамояд, зеро мавзуи баррасишаванда як чузъи корҳои илмӣ-таҳқиқии кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ ба ҳисоб меравад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади таҳияи рисола аз таҳқиқи забон ва услуби мақолаҳои дар солҳои 20-уми садаи ХХ таълифнамудаи устод Айнӣ иборат буда, дар доираи як диссертатсияи илмӣ фаро гирифтани ҳамаи ҷиҳатҳои услубии мақолаҳои устод Айнӣ ғайриимкон аст.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои ба ин мақсад расидан дар рисола иҷрои вазифаҳои зерин зарур шуморида шуд:

- муайян намудани хусусиятҳои луғавии мақолаҳои нависанда, аз ҷумла, истилоҳоти сиёсӣ-иҷтимоӣ, иқтибосоти арабӣ, калимаҳои куҳнашуда ва таърихӣ;

- таҳлили вижаҳои услубии вожаҳои сермаъно, муродифот, мутаозодҳо, гурез аз такрори калима;

- муайян намудани мавқеи калимаву таркибҳои маҷозӣ дар мақолаҳо;

- баррасии сабақҳои устод Айнӣ дар истеъмоли воҳидҳои луғавӣ;

- таҳқиқи қайдҳои нависанда дар ҳошияи асарҳои бадеӣ ва тарҷумавӣ, ки дар мақолаҳо низ зикр гардидаанд;

- таҳлили хусусиятҳои нахвии мақолаҳои адиб;

- муқаррар намудани қолабҳои нахвӣ дар онҳо;

- таҳқиқу баррасӣ намудани ҷумлаҳои содаю мураккаб ва муқоисаи онҳо ба солҳои баъдӣ.

Объекти таҳқиқ. Тамоми мақолаҳои дар солҳои бистуми садаи ХХ таълифнамудаи устод Айнӣ, ки дар маҷмуаи «Ахгари инқилоб»¹ ва ҷилди 9-и “Куллийёт”-и Садриддин Айнӣ² фароҳам омадаанд, аз нигоҳи хусусиятҳои луғавию фразеологӣ ва грамматикӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд.

Мавзуи (предмети) таҳқиқ. Забон ва услуби мақолаҳои дар солҳои 20-ум эҷоднамудаи устод Айнӣ.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Ҳангоми таҳлилу таҳқиқи забони мақолаҳои публитсистии С. Айнӣ ба асарҳои илмии забоншиносон В. В. Виноградов, Л. С. Пейсиков, Ю. А. Рубинчик, А. Н. Гвоздев, Д. Т. Тоҷиев, М. Шакурӣ, С. В. Хушенова, Б. Камолиддинов, Ҳ. Мачидов, М. Н. Қосимова, М. Муҳаммадиев, М. Юсуfoва, Р.Ғаффоров, С.Ҳалимов, Т.Бердиева, М.Норматов, Д.Ҳоҷаев, М.Ҷ. Мирзоева, Қ. Мухторӣ, М. Ҷумъаев, М.М. Мирзоева, С. Низомова, Ҳ. Дӯстзода, Ҳ. Сафаров, Б. Шодиев, Г. Зоғакова ва дигар муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ таъя намуда, забон ва услуби мақолаҳои публитсистии

¹ Айнӣ, С. Ахгари инқилоб / С. Айнӣ, – Душанбе, Ирфон, 1974 – 264 с.

² Айнӣ, С. Куллийёт / С. Айнӣ. – Душанбе, Ирфон, 1977 – Ҷ. 9. – 480 с.

дар солҳои 20-уми асри ХХ эҷоднамудаи С. Айниро мавриди баррасӣ қарор додем.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Барои баррасӣ ва ҳалли ниҳони мавзӯ аз дастовардҳои забоншиносии муосир доир ба масъалаҳои забон ва услуби асарҳои публитсистиву бадеӣ, назарияи забон, лексика, фразеология, грамматика ва услубшиносӣ истифода карда шудаанд.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Ба сифати сарчашмаҳои таҳқиқ мақолаҳои устод Айни, ки дар “Ахгари инқилоб”¹, ҷилди 9-и “Куллиёт”-и адиб² ва “Наводир-ул-вақоеъ”-и Аҳмади Дониш³ (дар фасли калимаҳои иқтибосии арабӣ) интихоб шудаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқ. Рисолаи мазкур нахустин кори илмиест, ки дар асоси маводи мақолаҳои публитсистии С. Айни навишта шудааст. Назари С. Айни ба масъалаи муносибати забони адабии тоҷикӣ бо забонҳои дигар, иқтибоси калима ва покизагии забони адабии тоҷикӣ аз ибтидои фаъолияти илмӣ, публитсистӣ ва адабиаш якмаром намонадааст. Устод Айни дар мақолаҳои публитсистиааш дар истеъмоли калимаю истилоҳоти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз тақозои сабки маъмули нигориши ибтидои асри гузашта қанор нарафтааст.

Нуктаҳои асосӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Бартари забони мақолаҳои устод Айни аз нигоҳи воҳидҳои луғавӣ бо пуробурангии худ тафовут дорад.

2. Таркиби луғавии мақолаҳои нависанда аз нигоҳи баромад яқин нест. Дар онҳо аз калимаҳои иқтибосӣ, аз ҷумла, калимаҳои арабӣ, хеле зиёд ва мувофиқи талаботи замони худ истифода шудаанд.

3. Дар мақолаҳои нависанда категорияҳои семантикӣ аз қабилҳои сермаъноӣ ва муродифот мақоми хоса доранд. Мавҷудияти онҳо аз боигарии забони мақолаҳои устод шаҳодат медиҳад.

4. Азбаски мақолаҳои устод Айни дар замони амирӣ навишта шудаанд, калимаҳои кӯҳнашуда ва таърихӣ зиёд истифода гардидаанд, инчунин, истилоҳоти сиёсӣ иҷтимоӣ мақоми хоса пайдо кардаанд.

5. Гурез аз такрори калима дар мақолаҳои устод хеле моҳирона ва ҷолиби диққатанд. Устод аз ин тарзи ифода мувофиқи мақсад ва забонзада нашудани калима истифода кардаанд.

6. Дар мақолаҳо қолабҳои нахвӣ, аз қабилҳои хусусиятҳои услубии ибораҳо, ҷумлаҳои содаву мураккаб, қайдҳо аз сабақҳои устод, воситаҳои муассири нахвӣ истифода шудаанд, ки мундариҷаи мақолаҳоро пуробуранг ва ба хонанда хеле наздику фаҳмо гардониданд.

7. Саволҳои риторикӣ дар мақолаҳо мувофиқи мақсад истифода шуда, бисёр ҳам ҷолибанд.

¹ Айни, С. Ахгари инқилоб / С. Айни, – Душанбе, Ирфон, 1974 – 264 с.

² Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Душанбе, Ирфон, 1977 – Ҷ. 9. – 480 с.

³ Дониш А. Наводир-ул-вақоеъ / Аҳмади Дониш. – Душанбе: Дониш, 1989. – 338 с.

8. Такрори унсурҳои луғавӣ ва грамматикӣ яке аз хусусиятҳои хоси услуби ниғориши устод Айнӣ ба ҳисоб рафта, забони мақолаҳо рангин намудааст.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Аҳаммияти назарии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои бадастомада ба ҳалли бисёре аз масъалаҳои назарии лексикология, фразеология ва грамматикаи жанрҳои журналистика, аз ҷумла, мақолаҳои публитсистӣ, навиштани қисматҳои ҷудоғонаи медиалингвистика, таҳқиқи минбаъдаи хусусиятҳои забониву услубии жанрҳои дигар мусоидат менамояд.

Маводи рисола метавонад, дар мавридҳои зайл бевосита истифода шавад:

- таълифи китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ барои факултаҳои филологӣ ва журналистикаи мактабҳои олий;

- ташкили курсҳо ва семинарҳои махсус, қорҳои амалӣ ва лабораторӣ аз фанҳои лексикология, фразеология, синтаксис, услубшиносӣ ва ғайра;

- таълифи қорҳои курсӣ ва хатм аз фанҳои лексикология, фразеология, синтаксис, услубшиносӣ ва таҳлили забони асари бадеӣ;

- чун мактаби маҳорати эҷодӣ барои адибони ҷавон.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Диссертатсия дар мавзӯи “Забон ва услуби мақолаҳои Садриддин Айнӣ (дар заминаи мақолаҳои солҳои бистуми садаи XX)” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология бо шиносномаи ихтисоси илмии 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Муаллифи диссертатсия дар ҳама зинаҳои таҳқиқ – аз ҷамъоварии маводи амалӣ, азхудкунии адабиёти илмӣ то ба анҷом расидани қисматҳои қор, иштироки фаъолона кардааст. Натиҷаҳои таҳқиқро дар рафти дарс истифода бурдааст. Инчунин, муҳтавои рисола дар мақолаҳои таълифнамудаи муаллиф инъикос гардидааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Таҳқиқоти мазкур натиҷаи ҷустуҷӯ ва заҳмати тақрибан сездарсолаи муҳаққиқ маҳсуб ёфта, натиҷаву ҳулосаҳои таҳқиқ дар маърузаҳои диссертант дар конференсияҳои илмии ҳарсолаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон солҳои 2010 – 2023, аз ҷумла конференсияи ҷумҳуриявӣ “Устод Айнӣ ва асолати забони тоҷикӣ” (2011 – 2014 ва 2017 – 2023) ва конференсияҳои илмии ҷумҳуриявӣ Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Хосият Маҳсумоваи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, аз ҷумла, “Забон – ҳастии миллат” (Душанбе, 2022), “145-солагии устод Айнӣ” (Душанбе, 2023) дар шакли маърузаи пешниҳод шудаанд. Натиҷаҳои алоҳидаи таҳқиқ дар ҷараёни таълими «Назарияи фразеология», «Забони муосири тоҷикӣ», «Курси лексика ва фразеологияи забони тоҷикӣ», курси махсус доир ба забони ВАО истифода гардиданд.

Рисола дар ҷаласаи васеи кафедраҳои услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ ва забони адбии муосири тоҷикии ДМТ (суратҷаласаи №11, аз 20.06.2023) муҳокима ва ба дифоъ пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Мазмуну мундариҷаи диссертатсия дар 15 мақола, ки 8-тои он дар нашрияҳои феҳристи КОА ФР ва КОА ҚТ ба қайд гирифта шудаанд, инъикос ёфтааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 191 саҳифаи чопи компютерӣ хуруфчинӣ шуда, он аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳрасти адабиёт таҳия гардидааст.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима аҳаммияти мавзуи таҳқиқ асоснок гардида, дараҷаи омӯзиш, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқ, манбаъҳо, навгонии илмӣ, аҳаммияти назариявӣю амалии таҳқиқот, усулҳо, нуктаҳои барои ҷимоя пешниҳодшаванда, апробатсияи таҳқиқот, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия баррасӣ мешаванд.

Боби якум «Хусусиятҳои луғавию услубии забони мақолаҳои публитсисти С. Айнӣ» номгузорӣ шудааст. Дар ин боб калимаҳои асли, истилоҳҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ, калимаҳои иқтибосии арабӣ, куҳнашуда ва таърихӣ, ки дар мақолаҳои публитсисти С. Айнӣ истифода шудаанд, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифта, инчунин, баъзе сабақҳои устод доир ба қорбурди чунин унсурҳои луғавии бегона зикр карда мешавад. Ин қисмати қор аз 5 фасл иборат буда, фасли аввали он «**Матолиби муқаддамотӣ**» унвон дорад. Дар ин фасл қайдҳои нависанда дар мавриди истифодаи воҳидҳои забон мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

Навиштаҳои устод Айнӣ ба услуби нав, «бо забони хушкардаи худаш» ба адибони дигар намунаи ибрат шудаанд.

С. Айнӣ дар мақолаҳои худ як миқдор калимаю таъбирхоеро ба қор бурдааст, ки ҳоло тарзи нодурусти истифодаи онҳо дар забони матбуот пайдо шудааст. Аз ҷумла, калимаҳои *хатогӣ, зарурият, фарқият, муқобилият, мусбӣ, ёрдам қардан* ва ғайра мебошанд, ки шакли солими онҳо *хато, зарурат (зарур/-ӣ), фарқ, мусбат, муқобилат, ёрӣ (ёрмандӣ)* аст.

Аз зикри чанд сабақи С. Айнӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ӯ дар луғатдонӣ, маънишоносӣ, донистани қонуну қоидаи ҷумлабандӣ қобилияти истеъдоди ғавқуллода доштааст.

Фасли дуюми боби якум – “**Истифодаи калимаҳои асли дар мақолаҳои устод Айнӣ**” номгузорӣ шудааст. Таҳқиқи калимаҳои асли дар мақолаҳо амри воқеист, зеро калимаҳои асли ҷавҳари забонро ташкил карда, бо як қатор хусусиятҳои аз гурӯҳи калимаҳои забон фарқ мекунанд.

Лекин мо ханӯз фарзандонамон оқибат *сарбоз* мешавад гуфта, ба ҳаёлотии бемаънӣ ва гуфтаҳои беасос машғулем (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ.

9, 17). Имрӯз як қисм аз **мардум** аз ҳукумат шикоят мекунад ва аз ҳаракоти баъзе ашхос изҳори норозигӣ менамоянд!.. (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ. 9, 18).

Устод Айнӣ худ пуштибони забони ноби тоҷикӣ буд, то ҳадди имкон аз калимаҳои аслан тоҷикӣ дар мақолаҳои истифода намудааст.

Фасли сеюми боби якум – «**Мавқеи калимаҳои арабӣ дар мақолаҳои публицистии С. Айнӣ**», дар хусуси арабизмҳои дар мақолаҳои худ истифодакардаи устод Айнӣ баҳс мекунад.

С. Айнӣ ханӯз солҳои 20-ум ба ҳалли масъалаҳои илман бузург, амалан таъхирнопазир шуғл варзида буд. Дар мақолаҳои публицистии солҳои 20-ум таълифкардааш калимаҳои арабиро зиёд кор фармудааст. Аммо гумон кардан лозим нест, ки ҳамаи он иқтибосоти арабӣ вожаҳои камистеъмоли душворфаҳманд. Аз ҷумла, он калимаҳое, ки дар мақолаҳои ӯ ба кор рафтаанд, ба соҳаҳои гуногуни муносибатҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, муҳити зиндагӣ, шуғли инсон, касбу кор, олоти меҳнат, асбобу анҷоми рӯзгор ва ғайраҳо истифода намудаанд.

1. Калимаю истилоҳоти соҳаи мактабу маориф:

Бояд қайд кард, ки масъалаи маориф, усули таълиму тадрис дар мактабҳо то замони инқилоб дар асарҳои бадеӣ ва китобҳои таълимии С. Айнӣ ҳам муфассал тафсир шудааст. Мо дар ин ҷо аз мақолаҳои публицистии муаллиф баъзе порчаҳоро намуна оварда, дар бораи калимаҳои иқтибосии онҳо фикру мулоҳизаҳои худро баён мекунем.

– *Оре! Мактабҳои ибтидоӣ таъсис ёфт, кам-кам асоси таълими умумии маҷбури дар ҳаққи атфолӣ хурдсол дар шуруфи татбиқ аст* (Айнӣ С., Аҳгари инқилоб, 61).

Дар ин матн исмҳои *мактаб, таълим, атфол, шуруф, татбиқ, таъсис, асос* ва сифатҳои *ибтидоӣ, умумӣ, маҷбури* калимаҳои иқтибосии арабӣ буда, ба ҷуз калимаи *шуруф* (4м) вожаҳои бегонаи дигар дар забони тоҷикӣ ҳазмшуда ба шумор мераванд. *Шуруф* – 1. баландӣ; 2. наздикӣ, қарибӣ, арафа¹.

2. Калимаю истилоҳоти иҷтимоию сиёсӣ.

Дар мақолаҳои С. Айнӣ калимаю истилоҳҳои иҷтимоию сиёсӣ зиёд кор фармуда шудаанд. Сабаби ин ба воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ он давра, ки мардуми тоҷик аз сар мегузарониданд, вобаста аст. С. Айнӣ ба он ҳама воқеаҳое, ки дар ҷумҳурии тозабунёд рӯй медоданд, бетараф истода наметавонист. Ба ҳар падидаи зиндагии нав ҳамовозӣ мекард, рӯйдодҳои номатлубро бо ҳашму ғазаб маҳкум менамуд. Дар байни истилоҳоти сиёсӣ иҷтимоӣ он давра, ки дар забони расонаҳои хабарӣ хеле серистеъмол гардида, руҳияи инқилобӣ пайдо карда буданд, аз қабилӣ *инқилоб (186м), анҷуман, ҷумҳурият, иштирокион*

¹ Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.1. – 952 с.

(16м), *фирқа* (108м), *аксариян* (3м) ва ғайра истилоҳоти сиёсӣ, ба қавле «*зебу ороиши сиёсии*» нигоштаҳои аҳли қалами он замон шуда буданд.

Бо ин ҳама забони арабӣ сабабгори мутамарказияти фарҳангии халқҳои сершумори Шарқи исломӣ гашт ва бешубҳа, дар инкишофу рушди фарҳангии халқиятҳои аҷамзод ҳиссае гузоштааст.

Фасли чоруми боби якум “**Истилоҳоти сиёсӣ-ичтимоӣ дар мақолаҳои С. Айнӣ**” ном гирифтааст. С. Айнӣ дар мақолаҳои солҳои 20-ум истилоҳоти сиёсии *синф*, *синфи коргар*, *синфи деҳқонро* бештар истифода кардааст, ки дар аввали солҳои бистуми садаи гузашта вариантҳои гуногун дошт: *синфи фаълаву деҳқон*, *синфи заҳматкашон* ва ғайра.

Хулоса, таҳлилу баррасии мақолаҳои солҳои 20-уми С. Айнӣ аз лиҳози вожасозӣ ва истилоҳофаринӣ нишон медиҳад, ки забони тоҷикӣ барои баёни мафҳум ва матлабҳои гуногуни илмӣ имкон ва тавоноии кофӣ доштааст. Устод Айнӣ низ ин гуна истилоҳотро моҳирона ва ба талаботи замони худ мувофиқ ба кор бурдааст.

Фасли панҷуми боби якуми рисола “**Калимаҳои кӯхнашуда ва таърихӣ**” номгузорӣ шудааст. Дар мақолаҳои С. Айнӣ масъалаҳои мубрами ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ солҳои бистум дар ҳаёти мардум ҷойдошта инъикос ёфтаанд. Бинобар ин дар мақолаҳои публитсистии ӯ як миқдор калимаҳои таърихӣ ва архаистӣ мушоҳида мешаванд.

Калимаҳои таъбирҳои кӯхнашудаи забони мақолаҳои С. Айнӣро ба чанд гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Мансабҳои давлатӣ: *амир* (36 м), *хон* (6м.), *қозӣ* (4м.), *бӣ* (1м.), *қушбегӣ* (1м.), *тӯқсабо* (2м.), *муфтӣ* (2м.), *хоқон* (3м.), *мирзо* (1м.), *оқсақол* (1м.), *қўрбошӣ* (1м.) *бег* (1м.) ва ғ.

2. Хизматгорони дарбор: *нӯкар* (3м.), *мулозимон* (2м.), *чокар* (1м.).

3. Баҳиши ҳарбӣ-низомӣ: *аскари сурх* (21м), *асокири сурх* (26м), *фирқавӣ* (2м), *менишевӣ* (1м), *босмачӣ* (20м), *Урдуи Шарқ* (8м), *шайка* (1м), *ташкilotи забтӣ* (*милитсия*) (1м), *полисон* (1м), *зобитон* (*офитсерони Туркияи Усмонӣ*) (1м), *кори забтӣ* (*идораи маъмури*) (2 м) ва ғ.

4. Ҳуҷҷатҳои расмӣ коргузорӣ: *санад* (1 м), *васиқа* (1м) ва ғ.

5. Асбобҳои ҷангӣ ва ҷойи ниғаҳдори онҳо: *норинҷак* (*бомба*) (1м), *тўп* (4м), *племут* (1м), *доруи туфанг* (1м), *борутхона* (1м), *отаишхона* (1 м) ва ғ.

6. Номи асбор, ченак ва вазни молу ашё: *як газ чит* (1м), *ҳазор манот* (2 м), *пул ва нуқуд* (1 м), *пут* (*ченаки вазн*) (12 м), *қадоқ* (2 м), *мил* (*масофаи се мил*) (1 м) ва ғ.

Боби дуюм “**Хусусиятҳои маъноии унсурҳои луғавӣ дар мақолаҳои солҳои бистуми С. Айнӣ**” номгузорӣ шудааст. Дар ин боб калимаҳои сермаъно, муродифот, мутаозодҳо, гурез аз такрори калима, воҳидҳои фразеологӣ ва ифодаҳои маҷозӣ, ки дар мақолаҳои публитсистии С. Айнӣ истифода шудаанд, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Ин қисмати қор аз 6 фасл иборат буда, фасли аввали он “Сермаъноии калимаҳо дар мақолаҳои устод Айнӣ” ном дорад. С. Айнӣ имкониятҳои калимаҳои сермаъноро дар мақолаҳои солҳои 20-ум таълифнамудааш васеъ ба қор мебарад ва ин яке аз сабабҳои ғановати забон ва гуногунрангии услуби забони мақолаҳои публитсистии ӯ гардидааст. «Имконияти истифодаи сермаъноии калима барои насрнависон, ки эҷодиёташон дар қорҷӯбаи вазну қофия маҳдуд нест, бештар аст»¹.

Дар мақолаҳои устод Айнӣ калимаҳои сермаъноии **асар, рӯй, садо, овоз, саҳт, сангин, сиёҳ, ҳозир, қушодан** ва амсоли инҳо ба чанд маъно истифода шудаанд, ки дар рисола мавриди таҳлил қарор гирифтанд.

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки С. Айнӣ дар мақолаҳояш калимаҳои сермаъноро моҳирона истифода кардааст. Сермаъноии калимаҳо дар мақолаҳои публитсистии С. Айнӣ дар доираи исмҳо бештар ва дар сифату феълҳо камтар ба қашм расиданд.

Гарчи мундариҷаи мақолаҳо бештар ба масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ бахшида шудаанд, С. Айнӣ дар мақолаҳои публитсистиааш ҳам аз имконоти сермаъноии вожаҳои забони тоҷикӣ моҳирона истифода бурдааст.

Фасли дуюми боби дуюм “Истифодаи муродифҳо дар мақолаҳои С. Айнӣ” номгузорӣ шудааст. Забони тоҷикӣ таркиби луғавии бой дорад. Ҳодисаи бойшавии таркиби луғавии забон ба ҳаммаъношавии воҳидҳои гуногуни забон, хусусан, муродифшавии калимаҳо, вобастагии қалон дорад. Маҳз, ин гуна ҳаммаъношавии калимаҳо имкони дуруст ва бамавқеъ истифода бурдани калимаҳо, хушоҳангу шинам, рангин ва пуртаъсир ифода қардани матлабро фароҳам меорад.

Устод Айнӣ дар забони мақолаҳояш муродифоти воҳидҳои луғавиро самаранок ба қор мебарад. Барои саҳеҳ, воқеъ ва нишонрас ифода қардани фикр аз муродифот зиёд истифода намудааст, ки ин ба қонанда имқон медахад, ки аз моҳияти масъалаи матраҳшаванда огоҳии қомил пайдо қунад.

Фасли сеюми боби дуюм “Мутазодҳо дар мақолаҳои Садриддин Айнӣ” ном гирифтааст. Дар қаробари қигар унсурҳои забон, мутазодҳо низ дар мақолаҳои устод Айнӣ зиёд истифода мешаванд. Муҳаққикон сабаби серистеъмом будан ва дар гуфтору муносибати одамон қурор қардидани мутазодқоро ба табиати ҳастии олам вобаста меқонанд.

Мутазодҳо дар мақолаҳои С. Айнӣ бо шаклҳои муқталиф ва тобишҳои гуногуни маъноӣ зохир мешаванд. Онҳо ақсаран қарои ифодаи тазоди бадеӣ хизмат қарда, моҳияти тасвири предметро ба назари қонанда равшантар баён меқонанд. Масалан, калимаҳои зидмаъноии **сиёҳу сафед, тоқиқию рӯшноӣ, шабу рӯз, имрӯз ё фардо,**

¹ Абдуқодиров А. Хусусиятҳои луғавии назми Мирзо Турсунқода. / А. Абдуқодиров. – Нашриёти «Ношир», Хучанд – 2011. – С.96.

хубию бадӣ, дӯсту душман, мурдаю зинда, дохилию хоричӣ, голиб ва мағлуб, сарватдорон ва дехқонон, фоидаю зарар ва ғайраҳоро дар мақолаҳои солҳои 20-уми нависанда дидан мумкин аст.

Аз рӯйи тадқиқ мутаазодҳои мақолаҳои устод Айниро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудем:

а) Мутаазодҳои ифодагари аломату хусусият: *сиёҳу сафед, торикӣю рӯшноӣ, шабу рӯз, имрӯз ё фардо, хубию бадӣ, дӯстию душманӣ, дохилию хоричӣ, голиб ва мағлуб, мурдаю зинда:*

Дар истехсоли нафти **сиёҳу сафед** як бар сад афзуда, мамлақати **торикро** дар **рӯшноӣ** оварданд (Айнӣ С., Куллийёт, . – Ҷ. 9, 112).

Тавре дар мисоли боло дидем, калимаҳои **сиёҳ ва сафед**, ки ифодагари аломату хусусияти рангҳо мебошанд, мафҳумҳои ба ҳам зидро ифода мекунанд. Инчунин, дар ин мисол мутаазодҳои **торикӣ ва рӯшноӣ** истифода шудаанд, ки устод Айнӣ дар ин мақолааш чӣ гуна аз кушода шудани роҳи Боқу ва ба қор даромадани қонҳои маъдан сухан меронад ва ба пешравиҳо ноил гардидани мамлақатро бо мутаазодҳои **торикӣю рушноӣ** нишон медиҳад.

Дар мисоли дигар мутаазодҳои **голиб** ва **мағлуб** қор фармуда шудааст:

Давлат **голиб** шуд ё **мағлуб** ҳеҷ фарқ надошт, ба қадом ҳол ки бошад, хуни ранҷбар мерехт, авлоди меҳнатқаш ятим, зани дехқон бева мемонд (Айнӣ С., Куллийёт. – Ҷ. 9, 26).

б) Мутаазодҳои соҳаи иқтисодӣ: **сарватдорон ва дехқонон, фоидаю зарар:**

Ҳеҷ гоҳ аз хондан **зарар** намебинед, балки **фоида** мебинед (Айнӣ С., Куллийёт. – Ҷ. 9, 14).

Мутаазод ва муқобилгузориҳо дар мақолаҳои С. Айнӣ яке аз воситаҳои беҳтарини ифодаи фикр ба шумор рафта, баръакси воситаҳои дигари таъсирбахши луғавию грамматикӣ дар истифода хеле осон ва дар муқоиса бо воситаҳои дигар самарабахштар қорбаст гардидаанд.

Фасли чоруми боби мазкур “Гурез аз такрор ва забонзада шудани калима дар мақолаҳои публицистии С. Айнӣ” унвон гирифтааст.

Дар такмили меъёрҳои забони адабӣ ва ҳусни баён саҳми устод Айнӣ бузург аст. Ин донишманди беназир забони адабии ҳазорсола ва забони зиндаи халқро дар ниҳояти хубӣ медонист.

Ҳар як нависанда дар истифодаи муродифҳо услуби хос дорад. Аз ҷумла, устод Айнӣ дар асарҳои бадеӣ ва ҳатто дар мақолаҳои публицистияш аз ин бойигарии луғавӣ моҳирона истифода кардааст. Ӯ маънои калима, тобишҳои иловагии онро омӯхта, ҳар яки онро дар мавқеи худ қор фармудааст.

Гурез аз такрор дар мақолаҳои публицистии С. Айнӣ чунин сурат мегирад:

1. Аз силсилаи муродифоти луғавӣ калимаҳои гуногуни ҳаммаъно интихоб мешаванд:

а) **Муродифоти баробармаъно:** зарур (11м) // лозим (8бм) // даркор (13м); калон(8м) // бузург (87м); ба зери даст // ба даст даровардан.

Ба ҳар ҳол китобҳои мактабии тоҷиконро аз сари нав тартиб карда, чоп кардан *лозим аст*. Нахустин алифбо ва китоби саводро тайёр карда, аз паси он кадом китоб, ки бештар **даркор аст**, пештар ҳозир кардан *зарур аст*.

б) **Муродифҳо бо тобиши маъно фарқ мекунанд:** дод // сунурд; ҳозир намуданд // ба майдон нест; серсол // куҳансол; (озодӣ) доданд // (мухторият) бахшиданд // пешкаш карданд; арз карда будем // музокара меронем; ахбор // хабар // иттилоъ; нав // тоза ба ин гурӯҳ дохил мешаванд.

в) **Муродифҳо бо хусусияти услубӣ фарқ мекунанд:** ба мо сунурд // ба дасти мо дод; манзалате дид // ба манзалате афтод.

2. **Бо сифатҳои нав муаррифӣ кардани Инқилоби Ҷунобар:** Имрӯз мо пур шудани соли ҳафтуми *Инқилоби Ҷунобар* ид мекунем. Имрӯз ин *Инқилоби бузурги ҷаҳоноро*, яъне инқилоби Ҷунобар соли ҳафтуми худро пур карда, қадам ба соли ҳаштум мегузорад. Мо аз шарофатҳои ин *инқилоб*, ки ба халқи ҷаҳон расид, чашм пӯшида, чӣ қадарҳо манфиатбардор шудани аҳолии Шарқро аз ин *инқилоби калон* баён менамоем. Ҳукумати марказии Русия, ки маркази ин *инқилоби ҳумоюн* ба шумор меравад, ба ин ҳама мамлакатҳо, хайрхоҳӣ, ёрмандӣ ва роҳбарӣ мекунад.

Муродифҳои *калон – бузург, ҷаҳоноро – ҳумоюн* дар тасвири *Инқилоби Ҷунобар* хеле хуб кор фармуда шудаанд. Чунончи, С. Айнӣ маротибаи аввал *Инқилоби Ҷунобар* гуфта, баъдан *Инқилоби бузурги ҷаҳоноро, инқилоби калон, инқилоби ҳумоюн* барин ибораҳо истифода намудааст. Баъдтар ба таркиби он сифати «кабир» ворид гардида «*Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр*» ном гирифт.

Дар мақолаҳои солҳои 20-ум калимаи *калон* 8 маротиба, *бузург* 87 маротиба, *ҳумоюн* ва *ҷаҳоноро* танҳо дар ҳамин мисоли овардаи мо истифода шудаанду халос. *Инқилоб* 186 ва *Инқилоби Ҷунобар* 44 маротиба истифода шудааст. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки калимаи *бузург* дар мақолаҳои С. Айнӣ аз муродифҳои дигараш серистеъмолтар аст.

3. **Муродифоти луғавӣ ва фразеологӣ:** Ҳукумати Шуроӣ танҳо сиёсати дохилиамонро *ба мо насунурд*, балки сиёсати хориҷиро низ *ба дасти мо дод*.

Дар ин ҷумла воҳиди луғавии *сунурдан (насунурдам)* ва воҳиди фразеологӣ *ба дасти касе додан* ҳамчун муродиф барои худдорӣ аз такрор истифода шудаанд.

4. **Муродифоти шаклсозӣ (морфологӣ):** Ба ин гурӯҳ калимаҳои зерин дохил мешаванд, ки басомади онҳо дар мақолаҳои солҳои 20-ум чунинанд: *муаллимон* – 4 м., *муаллимҳо* – 3 м. ва *муаллимин* – 11 м., *ичборӣ* – 10 м. ва *маҷбурӣ* – 3 м., *макотиб* – 10 м., *мактабҳо* – 15 м.

Аммо минбаъд дараҷаи истеъмоли ин шакли ҷамъии арабӣ дар забони матбуоти тоҷик маҳдуд гардидааст.

Устод Айни барои забонзада нашудани калима ва гурез аз такрор зиёд андеша карда, ҳар як калимаро дар чойи худ ва беғалат истифода намудааст.

Фасли панҷуми боби дуюм «Мавқеи воҳидҳои фразеологӣ дар мақолаҳои публицистии С. Айни» номгузорӣ шудааст. Воҳидҳои фразеологӣ офаридаи халқанд ва дар забони зиндаи тоҷикӣ ва ҳам дар забони адабии китобӣ дар истифодаанд. Онҳо дар тури асрҳо суфтаву раво ва шево гардидаанд. С. Айни аз забони зиндаи гуфтугӯӣ ифодаҳои образнокро чида гирифта, дар мақолаҳои кор фармудааст, ки дар асоси ташбеҳ, муболиға ва дигар санъатҳои сухан шакл гирифта, таркибан устувор гардидаанд.

Дар мақолаҳои солҳои 20-уми нависанда як қатор воҳидҳои фразеологӣ ба ҷашм расиданд: *меҳмони ноҳанда*, *Аҳмади порина*, *дарди бедаво*, *абри даргузар*, *нӯши ҷон намудан* ва ғайра.

Ҳар як нависанда кӯшиш ба ҳарч меҳнад, ки дар эҷодиёташ воҳидҳои фразеологӣ навро бо ягон ғарази услубӣ ва ё обуранги услубӣ истифода намояд.

ВФ-и «*Аҳмади порина*» «ба монанди пештара, чи хеле ки буд, ҳамон тарз мондааст, бетағйир ифода гардидааст. Ин ВФ обуранги ҳиссии манфири ифода мекунад. Инчунин, нависанда ифодаи «*сайфу қалам*»-ро истифода кардааст, ки ҳарчанд он замон маъмул ва пуртаъсир буд, аммо хусусияти рехтагӣ пайдо накард:

Ба ҳама фуқарои косиба ва миллатҳои маҳкума озодӣ доданд, ... «сайфу қалам»-ро, ки ҳукми нигини Сулаймонро дорад, ба мо пешкаш карданд, аммо мо: «*Ман ҳамон Аҳмади порина*, ки будам, ҳастам» меғӯем, на ба сайф рағбат дорем, на ба қалам (Айни С., Куллиёт. – Ҷ.9, 154).

Фасли шашуми боби дуюм “Ифодаҳои маҷозӣ дар мақолаҳои публицистии устод Айни” ном гирифтааст, ифодаҳои маҷозӣ яке аз воситаҳои таъсирбахши забон ба ҳисоб мераванд. Онҳо матлабро образнок ва таъсирбахш ифода мекунанд ва ба воситаи обуранги дилпазир ва бадеиёт тасвириро зиндаю ҷозибанок мегардонанд. Вақте ки нависанда фикрро ба воситаи ифодаи маҷозӣ баён мекунад, гӯё тасвир дар пеши назар ҷон гирифта зинда мешавад¹.

С. Айни дар мақолаҳои солҳои 20-ум аз ифодаҳои маҷозӣ ҳамчун воситаи лексикӣ-семантикӣ барои муассир ифода кардани фикр истифода кардааст. Бояд хотирнишон кард, ки ифодаҳои маҷозӣ бештар дар жанрҳои бадеӣ-публицистӣ ба кор бурда мешаванд. Аксарияти мақолаҳои С. Айни ҳам дар ҳамин жанрҳо навишта шудаанд.

Боби сеюм «Баъзе хусусиятҳои синтаксисии забони мақолаҳои публицистии С. Айни» буда, дар он хусусиятҳои ҷумлабандӣ дар

¹ Камолиддинов Б. Услубшиносӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 60.

мақолаҳои нависанда омӯхта шуда, миқдори ҷумлаҳои мураккаб ва ҷумлаҳои сода бо фоиз аз ҳам ҷудо карда шудаанд.

Фасли аввали боби сеюм “Хусусиятҳои услубии ибораҳои масдарӣ дар мақолаҳои устод Айнӣ” ном гирифтааст. Дар забони мақолаҳо барои нишон додани амалу ҳолат ва шарҳи онҳо, кушода додани чигунагии муносибати бо ҳодисаҳои зиндагӣ вобастаи аъзоҳои ҷумла ибораҳо роли муҳим мебозанд. Онҳо, хусусан, барои шарҳи ҳоли замон, сабаб ва мақсад, бештар истифода мешаванд. Агар аз истеъмоли ҷумлаҳои пайрав (дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ) як дараҷа мураккабии сохти наҳвӣ ҷумлаҳои нависанда ба назар ояд, аз истеъмоли ибораҳо ба ҳамон андоза содагии сохти синтаксисии ҷумлаҳои ҷудогона зоҳир мегардад. С. Айнӣ ибораҳоро маҳз бо мақсади ифодаи ҳолатҳои гуногун кор мефармояд.

Фасли дуюми боби сеюм «Ҷумлаҳои сода дар мақолаҳои С. Айнӣ» ном гирифтааст. Дар як қисм мақолаҳои С. Айнӣ матлаб дар қолаби ҷумлаҳои сода ифода гардидааст. Вақте ки масъалаи муҳимро дар ҳуди як ҷумла нишон додан зарур бошад, муаллиф бештар ҷумлаҳои хуллас ва ё тафсилро ба кор мебарад. Ифоданокии ҷумлаҳои хуллас ҳам дар ҳамин буда, онҳо ҳар як воқеа, ҳодиса ва ё амалу ҳолатро бевосита, бе шарҳу эзоҳи иловагӣ ифода мекунанд. Ин хусусият дар вақти чида шуда омадани мубтадо ё хабар барҷаста намудор мегардад:

Мардум мегӯянд: «Ҳукумати Шуроӣ буди нобуди раияро рабуд, ин қадар тазминот андохт, ин миқдор мусодира кард...» (Айнӣ С., Аҳгари инқилоб, 39).

Ин мисол ҷумлаи содаи дутаркибаи хуллас буда, дар таркиби он нутқи айнан нақлшуда оварда шудааст, ки ҷумлаи содаи дутаркибаи тафсилӣ аст. Дар таркиби он ҳоли миқдори *ин қадар, ин миқдор* ва хабарҳои *рабурд, андохт ва мусодира кард* чида шуда омадаанд.

Ҷумлаҳои сода дар мақолаҳои С. Айнӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини тасвири воқеа буда, онҳо, одатан, бо мақсади дар шакли кӯтоҳи пурмазмун дода тавонистани амалу ҳолатҳо ва ҳиссиёти гуногун ба кор бурда мешаванд.

Фасли сеюми боби сеюм «Ҷудокунии таркиби ҷумлаҳои мураккаб» номгузорӣ шудааст. Як роҳи ба таври мунтазам риоя карда шудани сохти синтаксисии забони мақолаҳо ба воситаи нуқта аз ҳам ҷудо кардани ҷумлаҳои мураккаби пайвандакдори тобеъ ва пайваст мебошад.

Фасли чоруми боби сеюм «Баъзе қайдҳо доир ба сабақҳои устод Айнӣ аз забонумузи ва ҳусни баён» номгузорӣ шудааст. (Аз рӯи мақолаи Ҳукумати Шуроӣ ба мо чӣ дод?). **Намуна:** *Ба ҳамин тарз сарват аз миёни мо рафта, оилаҳо парешон шуда, оилаи тоза аз сари нав барпо карда натавониста, нуфузи мо рӯз ба рӯз кам шуда, рӯ ба харобӣ оварда будем.*

1. Як хусусияти сохтори ҷумлаҳои мураккаби пайваст ин аст, ки дар он як навъи ҳол (ба ҳамин тарз) омада, *бунёди воҳиди наҳвиро*

мегузорад (тема), сипас, чузъҳои ҳатмии ҷумлаи мураккаби пайваст ҳамчун иттилои нав пайиҳам оварда мешаванд (рема). Одатан, ба вазифаи тема детерминантҳо (ҳоли замон, макон, сабаб, мақсад, шарт, хилоф, мутобиқат) меоянд.

2. Хусусияти дигар мучазбаёнӣ. Нависанда дар охири ҳар ҷумла феъли ёварро меовард, суҳан бадарозо мекашид. Чунончи: *Ба ҳамин тарз сарват аз миёни мо рафта буд, оилаҳо парешон шуда буд, оилаи тоза аз сари нав барпо карда натавониста буд, нуфузи мо рӯз ба рӯз кам шуда буд, рӯ ба харобӣ оварда будем.*

3. Дар асарҳои публицистии С. Айнӣ аз роҳҳои гуногуни ифода истифода шудааст. Маълум мешавад, ки нависанда аз ин захираи муродифоти забони модариаш хуб огоҳӣ дорад ва дар мавриди зарурат аз он ҳунармандона ғоида бурда метавонад:

Нуфуси мавҷудаамон як қисм ҳаммор, қисме қиммор, лоақал базлӣ ва кӯбкоритоз шуда буданд // Як қисми нуфуси мавҷудаамон ҳаммор, қисме қиммор, лоақал базлӣ ва кӯбкоритоз шуда буданд ...; Иморатҳои шоҳонаи шаҳри нав ва растаҳои хушсавдои шаҳри куҳна ҳама моли аромина, яҳудӣ ва русҳои сарватдор шуда буд // Ҳамаи иморатҳои шоҳонаи шаҳри нав ва растаҳои хушсавдои шаҳри куҳна моли аромина, яҳудӣ ва русҳои сарватдор шуда буд.

4. Ифодаи «...*набуда, чӣ буд?*» чунин унсури ҷумлаҳои саволии риторикист, ки дар забони гуфтугӯ хеле маъмул аст. С. Айнӣ ин имконоти муассири тасдиқро моҳирона корбаст кардааст: *Инҳо, бе шакку шубҳа, аломати завол ва фанои ирқӣ ва қавмӣ набуда, чӣ буд?*

Ҳар як мақолаи устод Айниро ба ҳамин тарз таҳлилу таҳқиқ намудем. Маълум шуд, ки нависанда аз имконоти услубии ҳам воҳидҳои луғавӣ ва ҳам грамматикӣ дар мақолаҳои истифода бурдааст, бинобар ин забони асарҳои публицистии устод Айнӣ барои журналистони ҷавон ҳамчун намунаи сабақи забонамӯзӣ хизмат карда метавонад.

«Мақолаи Ҳукумати Шуроӣ ба мо чӣ дод?» (Шуълаи инқилоб 15 март соли 1919). Аз 69 ҷумлаи матни мақола дар 24 ҷумла хабар, муайянкунанда ва аъзоҳои дигар чида шудаанд. Дар ин ҷо қисми зиёдашро ҷумлаҳои мураккаб ташкил кардаанд, ки ғоизи онро дар шакли диаграмма нишон додем.

Дар як мақола 18 ҷумлаи мураккаби тобеъ истифода гардидааст, ки аз он 7 ҷумла бо пайрави муайянкунанда сохта шудаанд: Масалан: 1. *Дар дунё кадом ҳукумат аст, ки ба маорифи раия ҳамин дараҷа базлӣ ҷаҳд намояд, кадом салтанат аст, ки танҳо дар роҳи илм ҳамин қадар маблағҳои ҳангуфт сарф кунад?*

Ин ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда. Дар ин ҷумла С. Айнӣ ба воситаи таркибҳои «*кадом ҳукумат ва кадом салтанат*» ба ҷумла оҳанги ифоданокӣ зам кардааст.

Матни зеринро аз назар мегузаронем. Ҳангоми таҳлил ҳамагӣ 3 ҷумлаи пайрави шарт муайян гардид, ки яке аз ин ҷумлаҳои пайрави шарт бо пайвандаки «*дар сурате ки*», ки хоси услуби публицистика ва

коргузории расмист, истифода гардидааст. 1. Дар сурате ки ҳашиятяк диҳад, танҳо масорифи яксолаи мактабҳои шаҳри кӯҳнаи Самарқанд панҷоҳ миллион манот мешавад.

Дар мақола **2 ҷумлаи мураккаб бо пайрави макон** сохта шудааст: Масалан: 1. *Аз он ҷое ки асли марази мо ҷаҳлу нодонист, аввал ба мо дари давохонаи илму маърифатро бидушод.* 2. *Барои омӯзгор расонидан ба ҳар тарафи мамлакат ва, ҳар ҷое ки худӣ мо хостем, курси омӯзгорон кушода, маишати давомкунандагонро аз худ таъмин кард.*

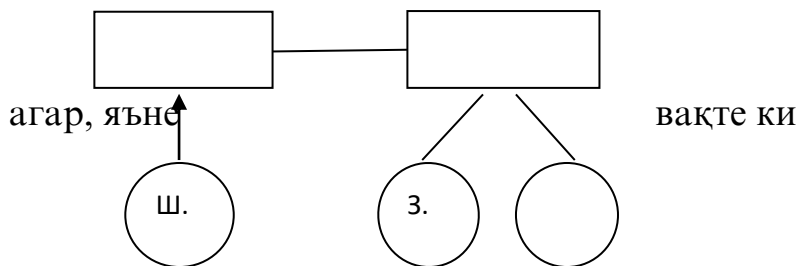
Ҷумлаи аввал мураккаби тобеъ бо пайрави макон. Сарҷумла дар охири ҷумлаи пайрави макон омадааст. Воситаи алоқаи он пайвандаки тобеъкунандаи «Аз он ҷое ки» ва интонатсия мебошад.

Ҷумлаи дуюм мураккаби тобеъ бо пайрави макон.

Ҷумлаи пайрави монандӣ дар мақола ҳамагӣ якто истифода гардидааст. Масалан: 3. *Ҷунончи ҷондоре бе обу ҳаво зиндагӣ карда наметавонад, инчунин, фарзандони одам низ бе илму маърифат зиндагӣ карда наметавонанд.*

Ҷумлаҳои мураккаби омехта шаш ҷумларо ташкил доданд: Агар панҷоҳ соли дигар, худо накарда, ба ҳамон тарз мегузашт, номи Туркистон дар саҳфаи таърих мемонд, яъне, вақте ки нуфуси мо ва амлоки мо кам мешуд, нуфус ва амлоки дигарон зиёда мегардид, дигар номи ин қитъаро «Туркистон» гуфтан бемаънӣ шумурда, масалан, «Новая Русия» мегуфтанд. Акнун шумо дар зарфи ду сол чӣ миқдор тазминот додани Самарқандро ҳисоб ва тарқим намоед, ба тарафи дигар шумурда рақам занед, ки дар ин ду сол танҳо ба маориф ва мактабҳои Самарқанд чӣ қадар пул сарф шудааст, баъд аз он мебинед, ки тафовут аз кучо то ба кучост?

Ҷумлаи пайрави замон бар шарҳи ҷумлаи пайрави шарт омадааст.

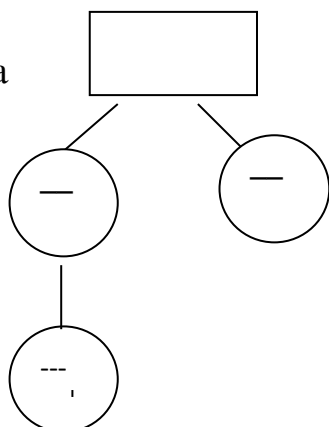

Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиби ғайричида ва дараҷагӣ:

Акнун шумо дар зарфи ду сол чӣ миқдор тазминот додани Самарқандро ҳисоб ва тарқим намоед, ба тарафи дигар шумурда рақам занед, ки дар ин ду сол танҳо ба маориф ва мактабҳои Самарқанд чӣ қадар пул сарф шудааст, баъд аз он мебинед, ки тафовут аз кучо то ба кучост?

Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиби ҳампайрави ғайричида ва дараҷагӣ. Объекти амал аввал бо ибори масдарӣ (дар зарфи ду сол чӣ миқдор тазминот додани Самарқанд), баъд бо ҷумлаи пайрави пуркунанда шарҳ ёфтааст.

Ч.м.т.серт.ғайричида
ва дараचाгї

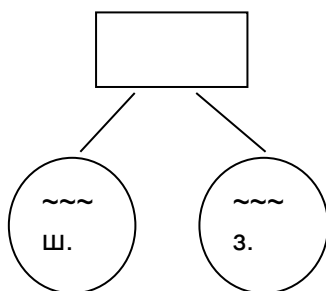

Дараचाгї хамагї **3 чумла:** *Дар ин сурат гуфта мешавад, ки қатъи назар аз харҷҳои дигар, танҳо дар роҳи илму маорифи Самарқанд тазминоте, ки аҳолии Самарқанд ба ҳукумат дода буданд, чанд-чанд шуда, (изъофан, музоифатан) сарф шудааст (дар ин ҳисоб мо 16 манот додани як қадоқ гӯшти 60 манотиро дохил намекунем).*

Чумлаи мураккаби тобеи сертаркиби дараचाгї. Чумлаи муътариза дар дохили ин чумлаи мураккаб омадааст.

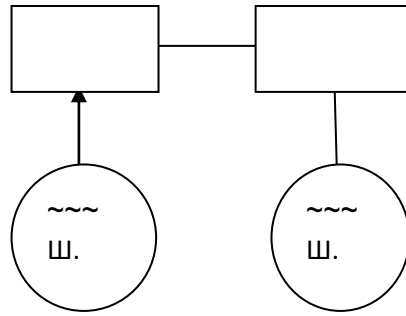
Ғайричидаю дараचाгї: 1. *Агар мо хоҳем, ки дар дунё дар ҷиргаи милали мутамаддинаи ҳайя зиндагонӣ намоем, аз ин фурсат фоида бурда то ҷон дорем, аввал дар илм ва маориф кӯшем.*

Чумлаи мураккаби тобеи сертаркиби омехта бо навъҳои хампайрави ғайричида ва дараचाгї.

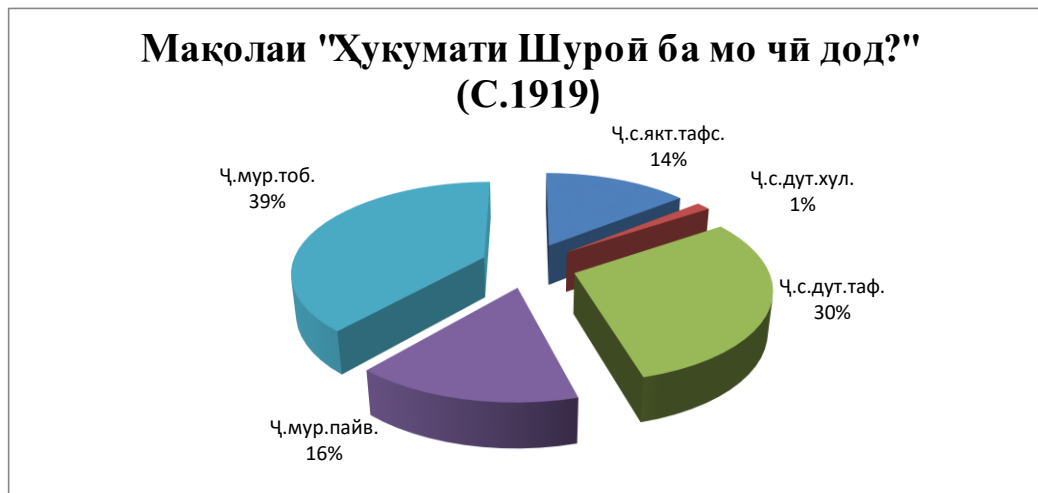
Чумлаи мураккаби омехта 6 чумла. Масалан: 26. *Боз мо ба чӣ қадар мактаб ва курс, ки эҳтиёҷ баён кунем, кушода хоҳад дод, ба чӣ қадар китоб, рисола, рӯзнома ва маҷмӯае, ки лузумаширо исбот намоем, наир хоҳад кард. Ба ҳамаи ин чизҳое, ки дар боло баён кардем, ҳукумат танҳо харҷ дод, дигар тадохуле, хадешарасонӣ накард, яъне тарзи иҷрои ин корҳоро ба худӣ мо вогузошт, ҳамаи ин корҳоро мо ба дилхоҳи худ ва, ба тарзе ки ба худамон нофеъ медонем, ба ҳамон тарз таъсис ва иҷро мекунем...*

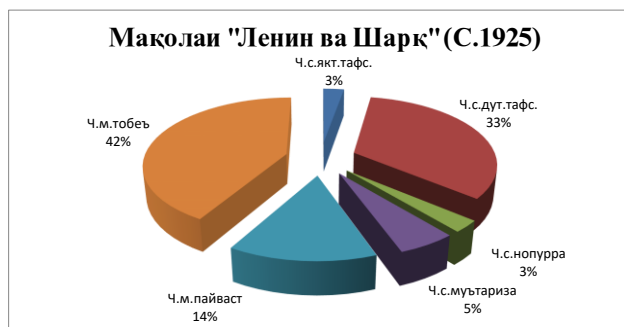
Чумлаи 26 мураккаби омехта. Ду чумлаи пайрави шарт бо пайвандаки «ки» ба сарчумла тобеъ шудааст. Сарчумла яктаркибаи чидааъзо.

Аз таҳлили басомади хелҳои ҷумлаи маводи публитсистии С. Айнӣ (соли 1925) маълум мешавад, ки дар сабки рӯзноманигории С. Айнӣ истифодаи қолабҳои мураккаби ҷумла, ба хусус, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва сертаркиб, бар қолаби ҷумлаҳои сода бартарӣ доштааст. Аз 32 ҷумлаи сода 27-тои он дутаркибаи тафсилӣ аст. Таркиби ҷумлаҳои сода аз ҳисоби чида шудани аъзоҳо (хусусан хабар) хеле тафсил ёфтааст. Зикр ва шарҳи воқеа ба фаровон кор фармудани ҷумлаҳои хабарӣ, аҳёнан истифода намудани ҷумлаҳои саволии риторикӣ ва амрӣ тақозо кардааст. Ба забони мақолаҳои С. Айнӣ муфассал шарҳ додани аломату хусусият бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда ва истифодаи ҷумлаи муътариза хос аст.

Таносуби ҷумлаҳои сода ва мураккаби соли 1919 бар соли 1925 фузунтар гардидани миқдори ҷумлаҳои сода (аз 36% ба 54,3%) ва камтар шудани ҷумлаҳои мураккаб (аз 64% ба 54,3%) ба назар мерасад. Ба ҳар ҳол, тамоюли мураккабшавии сохтори наҳвии ҷумлабандии забони мақолаҳо дида мешавад (аз 54,3 % ба 66,1 %).

Фасли панҷуми боби сеюм «Воситаҳои муассири наҳвӣ» номгузори шудааст.

Дар матни зерин муаллиф ҷумлаҳои саволии риторикиро бо такрори сарҷумла оғоз мекунад: *Дар дунё кадом салтанат аст, ки...; кадом салтанат аст, ки...* Чунин ҷумлаҳои мураккаби тобеи саволӣ, ки дар қолаби такрори **анафора** сохта шудаанд, мақсади нависандаро хеле барҷаста ифода мекунад, яъне нависанда таъкид карданӣ аст, ки дар дунё ягон салтанате нест, ки ба масъалаи маориф ин қадар эътибори зиёд дода, маблағҳои бешуморе харҷ карда бошад:

Шумо як қадаре фикр намоед! Дар дунё кадом салтанат аст, ки ба маорифи раия ҳамин дараҷа базлӣ чаҳд намояд? Кадом салтанат аст, ки танҳо дар роҳи илм ҳамин қадар маблағҳои ҳангуфт сарф намояд? (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ. 9, 107).

Барои муассири воҳидҳои наҳвӣ ба сифати воситаҳои ёрирасон шумора ва ҳиссаҷа истифода шудаанд. Чунончи: 1) **Бо зикри шумора:** Ба ин ду сабаб ҳаст: яке – камтаҷрибагии муаллимин, дуввум – бекитобист (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ. 9, 59) *Ҳиссаҷаи таъкиди ҳатто.* Нахустин, ки иборат аз «умумӣ ва ихтиёрӣ», ханӯз дар байни мо номавҷуд аст, *ҳатто* мардуми мо чӣ будани таҳсили «умумӣ ва ихтиёрӣ»-ро намедонанд. 3) **Банди наҳвӣ (синтаксисӣ):** Аскарҳои англис чаро ба Русия мераванд? Мо чаро барои маҳв кардани бародарони ҳамсинфи худамон, яъне коргарони Русия, ба он ҷо меравем? То ба чанд мо қурбони ҳавои соҳибҳавасон мешавем? Бас аст фиребҳое, ки то баҳол хӯрдем! (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ. 9, 122).

Таҳқиқгарони банди наҳвӣ хотирнишон кардаанд, ки дар вазифаи ҷузъи аввали банд, одатан, ҷумлаҳои пайрави замон, сабаб, шарт, ҳилоф, тарз ва монандӣ меоянд.

Ҷумлаҳои саволии риторикиро муаллиф бо мақсади тез кардани диққати хонанда меорад. Дар охир ҳуди нависанда ҷавоби ин суолҳоро меорад, ки «*монанди инро дар таърих касе надидааст, ки касе меҳнат кунад ва дигаре озод зиндагӣ кунад*». Инчунин, дар давоми матн чор маротиба ба воситаи ҳиссаҷаи саволии «*оё*» аз хонанда ба ҳамин монанд фикрҳоро мепурсад ва дар охир «*Не, бародарон*» гуфта ҷавоб мегӯяд. Ин тарзи ифодаи фикр дар мақола хеле ҷолибу таъсирбахш аст ва хонандаро водор месозад, ки зудтар ба маънои он сарфаҳм равад:

Дар дунё кадом ҳақ ва имтиёз чӣ гуна орзу ва омол аст, ки бе хидмате, бе машаққате ба даст дарояд? Дар дунё ҳамчун коре ҳаст, ки дигарон ҷон диҳанд, дигарон машаққат кашанд, мову шумо озод ва соҳибҳуқуқ бошем? Амсоли инҳоро то ҳол таърих нишон надидааст ва баъд аз ин ҳам нишон нахоҳад дод. Оё ниёгони мо он ҳама сафарҳои мушаъшаъро ба сояи аскарӣ дигарон ҳосил карда буданд? Оё муҷоҳидини ислом, диёри исломро дар бистари осудагӣ ғунуда муҳофиза намуда буданд? Оё Афғонистон ба истиқлол ва озодӣ аз аскарӣ гурехта ноил шуд? Оё ба мо ҷон ширину ба дигарон ширин нест? Не, бародарон! Ба ҳама ҷон ширин аст, ҳама ҳаққу имтиёзро бо қувваи аскарӣ муҳофаза мекунанд ва хоҳанд кард (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ. 9, 135).

Фасли шашуми боби сеюм «Ҷумлаҳои саволии риторики» ном гирифтааст. С. Айнӣ на танҳо дар асарҳои бадеияш, балки дар мақолаҳои публитсистиаш ҳам аз воситаҳои муассири наҳвӣ моҳирона истифода мебарад. Яке аз он воситаҳои муассири наҳвӣ саволи риторикист.

Ҷумлаҳои саволии риторикиро, ки дар мақолаҳои солҳои 20-уми С. Айнӣ истифода шудаанд, чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. Муаллиф дар ибтидои суҳан як ҷумларо оварда, хонандаро ба фикру мулоҳиза кардан водор месозад: *Шумо як қадаре фикр намоед...; Акнун шумо мулоҳиза фармоед...; Шумо як бор фикр кунед...* Ин ҷумлаҳои амрӣ ба он мақсад оварда шудаанд, ки нависанда меҳонад, диққати хонандаро ба ягон нуқтаи муҳими фикр ҷалб намояд. Бо ин тариқа матлаби худро нишонрас ва муассир ифода мекунад. Дар хусуси ифодаҳои риторикӣ Х. Ҳусейнов чунин гуфтааст: «Ҳар як ифодаи риторикӣ, ки дар назди хонанда гузошта мешавад, вай маҳз бо мақсади муайян, барои ба таври махсус ҷалб намудани диққати хонанда оварда мешавад»¹.

2. Нависанда аввал сабаби воқеаро маънидод карда, баъдан ба воситаи оҳанги пурсиш хулосаи худро мебарорад. Масалан, дар матни зерин аввал зикри сабаб, яъне муомилаи подшоҳ бо меҳмон оварда шуда, баъдан ба воситаи ҳиссаи саволии «оё» фикри нависанда нисбат ба шахси яқум оварда мешавад. Ногуфта намонад, ки дар ин ҷо аз воситаҳои муассири наҳвӣ, яъне гурез аз такрори калима низ истифода шудааст, ки он калимаҳо *муомала* ва *сулук* мебошанд. Ҳарчанд ки *сулук* калимаи арабии барои тоҷикон нофаҳмоӣ, аммо ин услуби навишт хоси С. Айнӣ аст ва барои рангин баромадани ҷумла аз ин имконоти забон истифода мебарад: *Як подшоҳе, ки ба як шохзодаи меҳмон ин муомаларо раво медорад, оё ба раияғони зерин дасти худ чӣ гуна сулук мекарда бошад?... (Айнӣ С., Куллийёт. – Ҷ. 9, 176).*

С. Айнӣ дар мақолаҳои публицистии солҳои 20-ум эҷоднамудааш аз воситаҳои муассири забон чунон моҳирона истифода намудааст, ки имрӯз дар роҳи эҷод ба мо роҳнамои хубе хоҳанд шуд.

Фасли ҳафтуми боби сеюм «Такрори унсурҳои луғавӣ ва грамматикӣ дар мақолаҳои публицистии С. Айнӣ» унвон гирифтааст. Бо мақсади таъсирбахш ифода намудани фикр, одатан, аз чунин воситаҳои синтаксисӣ: интонатсия, задаи мантиқӣ, тартиби калима ва ҳоказо истифода мекунанд².

Такрори калимаю ибораҳо чун воситаи таъсирбахш ифода кардани фикр дар забони асарҳои бадеӣ ва мақолаҳои публицистӣ мавқеи муҳим дорад. Нависанда барои қувват додани ифодаи фикр, таъкид намудани маъно ва, махсусан, қайд намудани амалу аломате, ки дар калима ё ибораи такрор зикр ёфтааст, аз ин воситаи таъсирбахши синтаксисӣ фоида бурдааст:

Такрори унсурҳои луғавӣ: *а) калима: Дар ин матн бо мақсади таъкиди маъноӣ аъзоҳои ҷида калимаи якдигар чор маротиба такрор шудааст: Аз ин ҷост, ки мо – туркистонӣ, аз беилмӣ ва ҷаҳолат аввал*

¹ Ҳусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С.148.

² Камолиддинов Б. Дар бораи як воситаи синтаксисии ифоданокии забон // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 1974. – С. 147.

шаҳр-шаҳр, қария-қария ва фирқа-фирқа шуда якдигарро задем, якдигарро кушитем, хонаи якдигарро тороҷ ва яғмо кардем, ирзу номуси якдигарро барбод додем (Айнӣ С., Аҳгари инқилоб, 37).

б) ибора: Нависанда барои диққати хонандаро ба мазмуни ягон калима ё ибора ҷалб намудан фикри асосиро дар ҷумлаи аввалин ифода карда, баъд ҳамон ҷузъи ҷумларо, ки асли мақсадро дар бар мегирад, такрор ба такрор меорад ва ба тафсил шарҳу эзоҳ дода, мундариҷаи онро ҳарҷониба кушода медиҳад. Чунончи, дар мисоли зерин иборай *олами Шарқ* истифода шудааст:

Дар натиҷаи ин ҳучум ва тороҷ *олами Шарқ* фақир шуд, *олами Шарқ* ғулом шуд, *олами Шарқ* аз дастгоҳҳои чизсозӣ тамоман маҳрум монд (Айнӣ С., Аҳгари инқилоб, 75).

Такрори сарҷумла дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ: *Моро лозим аст, ки ҳарчи зудтар ба сафи Асокири Сурх даромада, ба худ ва ба навъи худ хидмат намоем. Моро лозим аст, ки ҳарчи пештар ва бештар ба шоҳроҳи маориф ва танвири афкор раҳсипор гардида, аз байни худамон аҳли қаламҳои намоён ба майдони мубориза расонем. Ҳамон рӯз аст рӯзи озодӣ, ҳамон рӯз аст рӯзи халосӣ, ҳамон рӯз аст рӯзи суруру шодӣ, ки подшоҳони сарватдори Фарангистон бо тоҷу тахти худ ба ҷаҳаннам шитобанд. Иншоолло, ҳамон рӯз наздик аст!* (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ. 9, 110).

Такрори унсурҳои грамматикӣ: **а) пешоянд:** Ҳеҷ шубҳа нест, ки инсон *барои* муомала кардан бо милали мухталифа, *барои* ҳуқуқ гирифтани аз ҳукумат, *барои* омешиш кардан бо ҳешу ақрабо, *барои* тарбият кардани авлод ва оила, *барои* пеш бурдани касбу ҳунари шахсии худ, *барои* таъмини маишати ҳаррӯза, ҳулоса *барои* зиндагӣ кардан дар дунё, ба як фикри соиб (рост) ва хати ҳаракати дуруст муҳтоҷ аст (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ. 9, 103).

б) пайвандак: *Ҳангоме ки* ранҷбарони Русия алами инқилобро бардошта, моро аз асорати панҷоҳсолаи ҳукумати мустабидда халос кардаанд, *ҳангоме ки* ранҷбарони Русия дар халосии аҳли Шарқ, умуман, мо – мусулмонон, хусусан, аз зери бори ғуломии шаддодони Ғарб камар бастаанд, *ҳангоме ки* Ҳукумати Шуравии Русия тамоми фахшхонаҳоро баста, ба ҷойи он яке бар сад дорулилмҳо, мактабҳо, мадрасаҳо, курсҳо кушода, оқибат *ҳангоме ки* Ҳукумати Шуравии Туркистон ба фармоиши Ҳукумати Шуравии Марказии Русия аксари кори идораи Туркистонро ба супурдан ба дасти мусулмонон қарор додааст, *мо* тамошобинӣ мекунем, *мо* ҳанӯз *ин* ҳама сели инқилобро абри даргузар, *ин* ҳама шӯру ғавғоро талотуми ҳавои айёми баҳор мепиндорем (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ. 9, 103).

Дар ин ҷо такрори ҷонишинҳои «*мо*» ва «*ин* ҳама» дар ифодаи хиссу ҳаяҷони нависанда роли калон бозидаанд.

в) ҳиссаҷаи инкории «на»: ...*на* ба сайф рағбат дорем, *на* ба қалам, *на* ёди озодӣ дорем, *на* орзуи ҳуқуқ... (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ. 9, 139).

Аз таҳлили чанд мисоли боло маълум мегардад, ки С. Айнӣ калимаю ибораҳоро донистаю надониста такроран кор нафармудааст,

балки аз он чун воситаи услубии забон бо мақсади муайян истифода бурдааст.

ХУЛОСА

Дар рушду нумӯи забони адабии тоҷикӣ, дар бой гардонидани сарватҳои луғавию грамматикӣ он, дар инкишофи услубиёти забон саҳми устод Айнӣ хеле бузург аст. Ӯ дар мақолаҳои публитсистиаши барои рангину ҷолиб ва ба хонанда фаҳмо шудани мавзӯ аз ҳама гуна воситаҳои забонӣ истифода бурдааст. Муҳимтарин хулосаҳое, ки пас аз омӯзишу баррасии забон ва услуби мақолаҳои публитсистии дар солҳои 20-ум эҷоднамудаи С. Айнӣ бардоштем, аз инҳо иборатанд:

1. С. Айнӣ, ки ҳам шоиру ҳам нависандаи бомаҳорат ва нисбат ба услуби асари бадеӣ сарталаб буд, бо таъсири ҳамин принцип дар мақолаҳои публитсистиаши ҳам ба такрори безарурати калимаҳо роҳ надодааст [5-М].

2. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар матни мақолаҳои С. Айнӣ нисбат ба асарҳои бадеии ӯ зиёдтар истеъмол шудаанд, зеро дар он замон истифодаи онҳо роиҷ гардида буд.

Дар забони тоҷикӣ қисми зиёди калимаҳои иқтибосии арабӣ бо мурури замон ҳазм шуда, тобишҳои маъноӣ, услубӣ пайдо кардаанд [2-М].

3. Ҳангоми таҳқиқ маълум гардид, ки сабку услуби нависанда майл ба сода ва равонии сухан дорад [4-М].

4. Калимаҳои кӯҳнашуда ва таърихӣ дар мақолаҳо барои нишон додани фосола, замон ва ҳамчун воситаи луғавии ифодакунандаи ҳодисаҳои таърихӣ азбайнафта дар сухани тасвирии нависанда дар ҳамон шакли маъмули худ ба кор бурда шудаанд [15-М].

5. С. Айнӣ барои боло бардоштани фасоҳат ва муассирии забони мақолаҳо аз воситаҳои тайёр ва рехтаи забон барои дақиқ ва хушобуранг ифода кардани маънии дилхоҳ хеле фаровон истифода кардааст. Нависанда аз ин воситаҳои тасвир бо тақозои услуби баён барои ҳарчи амиқтар кушода додани моҳияти масъалаҳои муҳими давраи инқилоби Бухоро истифода бурдааст [8-М; 9-М].

6. Устод Айнӣ ба сохти ҷумлабандиҳои анъанавии классикӣ тағйирот дароварда, истифода намудани бисёр калима ва ибораҳои ба забони ҳозираи тоҷик хосбударо аз ҳаёти оммаи васеи миллати тоҷик гирифт, ки ин ҳама, бешубҳа, муваффақиятҳои барҷастаи меъёри грамматикаи ҳозираи моро таъмин намуд [4-М].

7. Ҷумлаҳои сода дар мақолаҳои С. Айнӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини тасвири воқеа буда, онҳо, одатан, бо мақсади дар шакли кӯтоҳи пурмазмун дода тавонистани амалу ҳолатҳо ва ҳиссиёти гуногун ба кор бурда мешаванд [3-М; 4-М].

8. Нависанда аз имконоти услубии ҳам воҳидҳои луғавӣ ва ҳам грамматикӣ дар мақолаҳояш истифода бурдааст, бинобар ин забони асарҳои

публикисии устод Айнӣ барои журналистони ҷавон ҳамчун намунаи сабаки забонмӯзӣ хизмат карда метавонад [6-М; 13-М].

9. С. Айнӣ дар мақолаҳои публикисии солҳои 20-уми эҷоднамудааш аз воситаҳои муассири забон чунон мохирона истифода намудааст, ки имрӯз дар роҳи эҷод ба мо роҳнамои хубе хоҳанд шуд [10-М].

Нависанда барои тамоми диққати хонандаро ба мазмуни ягон калима ё ибора ҷалб намудан фикри асосиро дар ҷумлаи аввалин ифода карда, баъд ҳамон ҷузъи ҷумларо, ки асли мақсадро дар бар мегирад, такрор ба такрор меорад ва ба тафсил шарҳу эзоҳ дода, мундариҷаи онро ҳарчониба кушода медиҳад.

Аз таҳлилҳоямон ба ҳамин хулоса омадем, ки С. Айнӣ ҳамеша аз пайи фасеҳ ва беғалат ифода кардани фикр буд ва ба дигарон низ ҳаминро талқин мекард.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲКИК

Натиҷаҳои назариву амалии рисола имкон дод, ки баъзе тавсияҳоро оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои диссертатсия пешниҳод намоем:

1. Натиҷаҳои таҳкикро дар ҷараёни эҷоди адабиёти бадеӣ, мақолаҳои публикисии истифода бурдан аз ғоидаи ҳоли нахоҳад буд.

2. Дар заминаи таҳлили маводи амаливу назарии рисола имкони такмил додани назарияи жанри мақола ба миён меояд.

3. Дар асоси маводи амалии диссертатсия барои ёрӣ ба донишҷӯён ва муҳаққиқони ҷавон дастури методӣ навиштан зарур аст.

4. Омӯзиши забон ва услуби мақолаҳо имкон медиҳад, ки меъёри забони адабӣ дар тамоми жанрҳои журналистика, хусусан, дар медиаматн риоя карда шавад, ки ин дар покизагии забони миллии ва рушди он саҳми беназир хоҳад гузошт.

Муҳимтарин вижагиҳои диссертатсия дар таълифоти зерини муаллиф инъикос ёфтааст:

1. Маҷаллаҳои тасдиқнамудаи КОА ФР ва КАО ҶТ:

[1-М] Сафаралиева, М. Р. «Забони хушкардаи» С. Айнӣ чӣ гуна забон аст? / М. Р. Сафаралиева. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 4/4 (91). – Душанбе: Сино, 2012. – С. 158-168.

[2-М] Сафаралиева, М. Р. Мавқеи калимаҳои арабӣ дар мақолаҳои публикисии С. Айнӣ / М. Р. Сафаралиева. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 4/5 (94). – Душанбе: Сино, 2012. – С. 41-51.

[3-М] Сафаралиева, М. Р. Гурез аз такрор ва забонзада шудани калима дар мақолаҳои публикисии С. Айнӣ / М. Р. Сафаралиева. //

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 4/6 (97). – Душанбе: Сино, 2012. – С. 93-99.

[4-М] Сафаралиева, М. Р. Қайдҳо доир ба сабақҳои устод Айни дар бобати унсурҳои забон /М. Р. Сафаралиева. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 9. – Душанбе: Сино, 2022. – С. 74-80.

[5-М] Сафаралиева, М. Р. Такрори унсурҳои луғавӣ ва грамматикӣ дар мақолаҳои публитсисти С. Айни /М. Р. Сафаралиева. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №1. – Душанбе: Сино, 2023. – С. 62-68.

[6-М] Сафаралиева, М. Р. Хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ дар мақолаҳои публитсисти С. Айни /М. Р. Сафаралиева. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №2. – Душанбе: Сино, 2023. – С. 74-81.

[7-М] Мирзоева, М. Ҷ., Сафаралиева, М. Р. Истифодаи муродифот дар мақолаҳои публитсисти С. Айни / М. Ҷ. Мирзоева, М. Р. Сафаралиева. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №3. – Душанбе: Сино, 2023. – С. 18-26.

[8-М] Сафаралиева, М. Р. Ибораҳои фразеологӣ дар мақолаҳои публитсисти С. Айни /М. Р. Сафаралиева. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №4. – Душанбе: Сино, 2023. – С. 98-105.

II. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои дигар:

[9-М] Сафаралиева, М. Р. Ифодаҳои маҷозӣ дар мақолаҳои солҳои бистуми С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ «Устод Айни ва асолати забони тоҷикӣ». – Душанбе, 2012. – С. 123-124.

[10-М] Сафаралиева, М. Р. Воситаҳои муассири нахвӣ дар мақолаҳои устод Айни / М. Р. Сафаралиева. – Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ «Устод Айни ва асолати забони тоҷикӣ». – Душанбе, 2013. – С. 112-114.

[11-А] Сафаралиева, М. Р. Такрори унсурҳои луғавию грамматикӣ дар мақолаҳои публитсисти С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ «Устод Айни ва асолати забони тоҷикӣ». – Душанбе, 2013. – С. 145-150.

[12-А] Сафаралиева, М. Р. Қайдҳо доир ба сабақҳои устод Айни дар истифодаи унсурҳои забон / М. Р. Сафаралиева. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ «Устод Айни ва асолати забони тоҷикӣ». – Душанбе, 2013. – С. 184-194.

[13-М] Сафаралиева, М. Р. Доир ба ҷумлаҳои саволии риторикӣ / М. Р. Сафаралиева. – Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ «Журналистика ва замони муосир». – Душанбе, 2013. – С. 119-127.

[14-М] Сафаралиева, М. Р. Баъзе қайдҳо доир ба сабақҳои устод Айни аз забонмӯзӣ ва ҳусни баён / М. Р. Сафаралиева. // Паёми Донишгоҳи давлатии Данғара. – №3. – Данғара, 2015. – С. 70-73.

[15-М] Сафаралиева, М. Р. Банди наҳвӣ дар мақолаҳои С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии «Устод Айни ва асолати забони тоҷикӣ». – Душанбе, 2022. – С. 180-184.

[16-М] Сафаралиева, М. Р. Калимаҳои кӯхнашуда дар мақолаҳои С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии «Устод Айни ва асолати забони тоҷикӣ». – Душанбе, 2023. – С. 174-179.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ВБД: 891.550 (81.2 (2Т))

САФАРАЛИЕВА МАНИЖА РУЗИЕВНА

**ЯЗЫК И СТИЛЬ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ СТАТЕЙ
САДРИДДИНА АЙНИ
(на примере статей 20-х годов XX в.)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата
филологических наук по специальности 10.02.01 – Таджикский язык

Душанбе – 2024

Диссертация выполнена на кафедре стилистики и литературного редактирования факультета журналистики Таджикского национального университета

Научный консультант: *Мирзоева Матлюба Джахонгировна* – доктор филологических наук, профессор кафедры стилистики и литературного редактирования факультета журналистики Таджикского национального университета

Официальные оппоненты: **Низомова Санавбар Фахриевна** – доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой таджикского языка ГУУ “Таджикский государственный медуниверситет имени Абуали ибн Сино”

Амлоев Аминджон Ятимович – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Российско-таджикского (славянского) университета

Ведущая организация: **Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана**

Защита диссертации состоится «14» марта 2024 года, в 13⁰⁰ часов на заседании диссертационного Совета 6D.ВАК-022 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, улица Буни Хисорак, учебное здание №10, 1-ый этаж, зал заседания имени Шарифджона Хусейнзаде).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17) и на сайте [www. tnu. tj](http://www.tnu.tj).

Автореферат разослан «_____» _____ 2024 года.

Ученый секретарь
Диссертационного совета, доктор
филологических наук, профессор

Мирзоева М.М.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Диссертация посвящена изучению языка и стиля статей устода Айни, написанные в 20-е годы прошлого столетия.

Актуальность темы исследования. Язык развивается наравне с общественным прогрессом, иначе он не сможет выполнить свою основную функцию – средство общения между людьми. Таджикский язык на протяжении нескольких столетий выполняет эту функцию. Безусловно, для упрочения и сохранения его подлинности каждый носитель должен уважать язык и соблюдать его чистоту. Благодаря самоотверженности носителей языка персидско-таджикский язык бурно развивался в 20-ые годы XX в. Одним из них был основоположник таджикской советской литературы Садриддин Айни, который до конца своих дней боролся за подлинность и чистоту нашего оригинального таджикского языка. Поэтому и на сегодняшний день язык его творчества признан эталоном современного таджикского литературного языка. Следовательно, исследование различных сторон творчества писателя, в частности его публицистики, является актуальным и своевременным.

В настоящей диссертации будут исследованы лексико-фразеологические и синтаксические особенности статей устода Айни. Рассматриваемый вопрос вызывает большой интерес в силу того, что в этом периоде ряд таджикских интеллигенций, в частности, Садриддин Айни, Абдурауф Фитрат, Мирзо Абдулвохид Мунзим, Мирзо Сиродж Хаким, Сайидризо Ализода и другие с революционным духом вошли на арену перестройки социально-культурной жизни, и активно диспутировали по вопросам языка. Данный фактор стал причиной того, что возникла необходимость исследовать языковые особенности первых публицистических статей С.Айни, способов их усовершенствования, научный спор, возникший в двадцатые годы по поводу таджикского языка, которые повлияли на взгляды писателя.

Степень изученности темы. Научная, литературная и общественная деятельность С.Айни является сокровищницей, предоставляющей богатый фактический материал для изучения функционирующих стилей таджикского языка, в частности, художественных и публицистических стилей. Если такая личность формировался бы в других народах, то появились бы десятки фундаментальных научных исследований под заглавиями «С. Айни – поэт», «С. Айни – писатель», «С.Айни – литератор», «С. Айни – лингвист», «С. Айни – фольклорист», «С. Айни – журналист», «С. Айни – переводчик», «С. Айни – издатель», «С. Айни – редактор», «С. Айни – историк» и т.д. Однако необходимо отметить, что не все сферы деятельности С.Айни подвергались всестороннему исследованию, в частности, с точки зрения лингвистики, стилистики и текстологии.

Устод Айни, будучи трудолюбивым писателем и реалистом, внес лепту в развитии сферы журналистики и всю свою жизнь служил для

благополучия родины, процветания таджикского языка, литературы и журналистики.

Исследуя язык и стиль повести «Смерть ростовщика», Н. Маъсуми пришёл к следующему выводу: «Айни предусмотрительно относился выбору слова, в силу этого в языке его произведений нет случайных слов и словосочетаний»¹.

В таджикском языкознании такие исследователи, как Н. Маъсуми, М. Шакури², Р. Гаффоров³, М.Н. Косимова⁴, Б. Камолиддинов⁵, Х. Маджидов⁶, Н. Гадоев⁷ в дальнейшем М. М. Мирзоева¹, К. Мухтори², М. Джумаев³, Б. Шодиев⁴, Н. Саидов⁵ и др. Уделили внимание различным вопросам лексикологии.

Наряду исследований, посвященных различным вопросам синтаксиса таджикского языка, можно перечислить ряд диссертаций и статей отечественных ученых-лингвистов. В частности, в научных трудах С. Ализода¹³, Ниёзмухаммадова¹⁴, Х.Хусейнова¹⁵, Б. Камолиддинова¹⁶, Ш. Рустамова¹⁷, Д. Ходжаева¹⁸, Б. М. Дж. Мирзоевой¹⁹ и др. рассмотрены различные вопросы синтаксиса.

Несмотря на вышесказанное, язык и стиль публицистических статей Садриддина Айни (на примере статей двадцатых годов XX в.) не становились предметом изучения в форме монографического исследования. Актуальность темы настоящей диссертации обусловлено именно её неизученностью.

Связь исследования с программами и научными темами. Тема настоящего исследования имеет тесную связь с установленными учебными программами, и способствует в их усовершенствовании, так

¹ Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – С. 112

² Шакури, М. Хар сухан ҷоюву хар нукта мақома дорад. / М. Шакури. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 400 с.

³ Гаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил. / Р. Гаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 225 с.

⁴ Қосимова, М. Н. Сухан бояд ба дониш дарҷ кардан. / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2005. – 145 с.

⁵ Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Х. Карим. / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 186 с.

⁶ Мачидов, Х. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. / Х. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – Ҷ.1. – 242 с.

⁷ Гадоев, Н. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи ҷанубии Қӯлоб / Н. Гадоев. – Душанбе, 2017. – 232 с.

⁸ Мирзоева, М. М. Воҳидҳои фразеологӣ аз асарҳои С. Айни ва услубҳои тарҷумони онҳо ба забони русӣ. / М. М. Мирзоева. – Душанбе: Матбуот, 2008. – 160 с.

⁹ Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ. / Қ. Мухторӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 130с.

¹⁰ Чумъаев М. Хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ “Нафаҳот-ул-унс”-и Абдурахмони Ҷомӣ. / М. Чумъаев. – Душанбе: «Эҷод», 2009. – 159 с.

¹¹ Шодиев, Б. Хусусиятҳои луғавию фразеологӣ очерку қиссаҳои Мутеулло Начмиддинов / Б. Шодиев. – Душанбе, 2013. – 168 с.

¹² Саидов, Н.С. Лексикӣ ва фразеологикӣ хусусиятҳои ҳикоятҳои А. Самада / Н.С. Саидов. – Душанбе, 2016. – 254 с.

¹³ Ализода, С. Маслаки мо ҳақ. / С. Ализода. – Душанбе: Эҷод 2007. – 160 с.

¹⁴ Ниёзмухаммадов, Б., Рустамов Ш. Забони тоҷикӣ. Синтаксис. Барои синфҳои 7 – 8. / Б. Ниёзмухаммадов., Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1981. – Қ.2. – 197 с.

¹⁵ Хусейнов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и С. Айни. / Х. Хусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 184 с.

¹⁶ Камолиддинов Б. Хусусиятҳои услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.

¹⁷ Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис. / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 339 с.

¹⁸ Хоҷаев, Д. Чумлаҳои мураккаби тоҷибӣ бо пайрави муайянқунанда дар забони адабии ҳозири тоҷик. / Хоҷаев Д. – Душанбе, 2021. – 141 с.

¹⁹ Мирзоева, М.Ҷ. Муродифоти грамматикӣ муносибатҳои сабабу мақсад дар забони адабии ҳозири тоҷикӣ. / М.Ҷ. Мирзоева. – Душанбе, 2013. – 108 с.

как рассматриваемая тема является частью научно-исследовательских работ кафедры стилистики и литературного редактирования.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Целью исследования является анализ языковых и стилистических особенностей статей двадцатых годов XX века устода Айни, и в рамках одной научной работы невозможно исследовать все стилистические аспекты данных статей писателя.

Задачи исследования. Осуществление цели исследования возможно лишь решением следующих задач:

- определение лексических особенностей статей писателя, в частности, политическо-социальные термины, арабские заимствования, архаизмы и историзмы;
- анализ стилистических особенностей многозначных, синонимичных и антонимичных слов; воздержание от неуместных повторов;
- определение место метафорических слов и сочетаний в статьях;
- анализ опыта устода Айни в употреблении лексических единиц;
- исследование заметок писателя в примечании художественных и переводных произведений, которые отмечены в его статьях;
- анализ синтаксических особенностей статей писателя;
- определение синтаксических конструкций в статьях Айни;
- анализ простых и сложных предложений и их сравнение с материалами последующих годов.

Объект исследования. Все статьи устода Айни, написанные в двадцатые годы XX века, собранные в сборниках «Ахгари инкилоб» (Пламя революции) [2, 1]¹ и 1 томе «Сборнике сочинений» («Осори баргузида (Акнун навбати қалам аст)») С. Айни [2, 2]², были выбраны объектом исследования и проанализированы в лексико-фразеологическом и грамматическом планах.

Предметом исследования является язык и стиль статей, написанных устомом Айни в 20-е годы.

Общетеоретическая основа исследования. В процессе исследования языка публицистических статей С.Айни, написанные в 20-ые годы XX века, мы руководствовались научными концепциями таких ученых-лингвистов, как В. В. Виноградов, Л. С. Пейсиков, Ю. А. Рубинчик, Г. О. Винокур, А. Н. Гвоздев, Д. Т. Таджиев, С. В. Хушенова, Б. Камолиддинов, Х. Маджидов, М. Н. Косимова, М. Мухаммадиев, М. Юсуфова, Р.Гаффаров, С.Халимов, Т.Бердиева, М.Норматов, Д.Ходжаев, М.Дж. Мирзоева, К. Мухтори, М. Джумаев, М.М. Мирзоева, С. Низомова, Х. Дустов, Х. Сафаров, Б. Шодиев, Г.

¹ Айни, С. Ахгари инкилоб / С. Айни. – Душанбе, Ирфон, 1974. – 264 с.

² Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Душанбе, Ирфон, 1977. – Ч. 9. – 480 с.

Зогакова, а также известных литераторов, в частности, академика М. Шакури.

Методологическая основа исследования. В основном руководствовались достижениями современной лингвистики по вопросам языка и стиля публицистических, художественных произведений, по теории языка, лексике, фразеологии, грамматики и стилистики.

Источники исследования. В качестве источника исследования были выбраны статьи, опубликованные в сборниках “Ахгари инқилоб” (Пламя революции)¹, 9-ом томе “Куллиёт” (Собрание сочинений)² писателя и “Наводир-ул-вақоеъ” (Редкостные происшествия) А. Дониша³ (в разделе арабских заимствований).

Научная новизна. Настоящее исследование является первой попыткой изучения языка и стиля публицистических статей С. Айни. В диссертации рассматривается стиль С. Айни в выборе и употреблении богатства лексических, фразеологических и грамматических ресурсов таджикского литературного языка в его публицистических статьях, выявляется его индивидуальный стиль.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Лексический аспект статей устода Айни отличается своеобразием и эффектностью.

2. Словарный состав статей писателя охватывает лексемы различных пластов. Заимствованные слова, в частности арабизмы, занимают особое место в статьях писателя.

3. В статьях писателя широко использованы семантические категории, в частности полисемия и синонимия, свидетельствующие о насыщенности статей устода Айни.

4. Поскольку статьи устода Айни были написаны в период правления Бухарского эмирата, в них прослеживается обильное употребление архаизмов и историзмов. Особое место занимают также политическо-социальные термины.

5. Устод Айни с особым мастерством старается избегать от повторения слов и каждый раз стремится употребить синоним слов.

6. В статьях целенаправленно употреблены синтаксические конструкции, в частности, словосочетания, простые и сложные предложения, выразительные синтаксические средства, способствующие разнообразию и доступности содержания статей для читателей. Местами цитируются заметки писателя относительно употребления языковых единиц, воздержания от неуместных элементов диалектов.

7. В статьях использованы синтаксические выразительные средства, в частности, риторические вопросы.

¹ Айни, С. Ахгари инқилоб / С. Айни. – Душанбе, Ирфон, 1974. – 264 с.

² Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Душанбе, Ирфон, 1977. – Ч. 9. – 480 с.

³ Дониш А. Наводир-ул-вақоеъ / Ахмади Дониш. – Душанбе: Дониш, 1989. – 338 с.

8. Одна из особенностей индивидуального стиля писателя является повторение лексических и грамматических элементов языка для разнообразия языка статей.

Теоретическая и практическая ценность. Теоретическое значение исследования проявляется в том, что полученные результаты исследования способствуют решению ряда теоретических вопросов лексикологии, фразеологии и грамматики жанров журналистики, в частности публицистических статей, написанию отдельных глав медиалингвистики, дальнейшему исследованию языковых и стилистических особенностей других жанров.

Практическая значимость работы проявляется в том, что её результаты можно использовать в следующих моментах:

- написание учебников и учебных пособий для филологических факультетов и факультета журналистики вузов;

- проведение спецкурсов и спецсеминаров, практических и лабораторных занятий по лексикологии, фразеологии, синтаксису, стилистики и т.д.;

- написание курсовых и дипломных работ по лексикологии, фразеологии, синтаксису, стилистики и анализа языка художественной литературы;

- в качестве творческой школы для молодых писателей и поэтов.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследовании. Автор диссертации активно участвовала во всех этапах исследования – начиная со сбора и анализа фактического материала, освоения научной литературы. Результаты исследования апробированы в учебном процессе. Также написаны ряд статей по теме диссертации.

Апробация результатов исследования. Результаты диссертационной работы, которые являются плодом десятилетнего труда соискателя, предоставлены автором в форме докладов на республиканских конференциях, в частности научно-практической конференции «Устод Айни и оригинальность таджикского языка» (2011-2014, 2017-2023 гг.), ежегодных научно-практических конференций профессорско-преподавательского состава Таджикского национального университета (2010-2023 гг.). Отдельные результаты исследования введены в процесс преподавания «Теории фразеологии», «Современного таджикского языка», «Практического курса лексики и фразеологии таджикского языка», спецкурса по языку СМИ.

Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на заседании кафедры стилистики и литературного редактирования ТНУ (протокол №11, от 20.06. 2023 года).

Публикация научных статей по теме диссертации. Содержание диссертации частично отражены в 15 статьях, 8 из которых опубликованы в журналах, входящих в перечень издаваемых научных журналов, зарегистрированных ВАК РФ и ВАК РТ.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и перечня использованной литературы. Объём работы составляет 191 страниц компьютерного набора.

ОБЩЕЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснована актуальность избранной темы, отражена её научная новизна и практическая значимость, сформулированы цели и задачи исследования, названы основные источники работы, перечислены предмет и методы исследования, теоретическая и практическая значимость работы, основные положения, выносимые на защиту, и дана структура диссертации.

В первой главе диссертации – **«Лексико-стилистические особенности языка публицистических статей С. Айни»**, рассматриваются политическо-социальные термины, исконные слова, арабские заимствования, архаизмы и историзмы, полисемия, синонимы и метафорические выражения, употребленные в публицистических статьях С.Айни, а также некоторые заметки писателя относительно использования чужой лексики. Эта часть работы состоит из 5 разделов. В первом разделе – **«Вводные замечания»** определяется позиция писателя в использовании языковых единиц.

Язык творчества устода Айни, который отличается новым стилем, «своим избранным языком», стал для других писателей эталоном экологически чистого, безупречного языка.

С.Айни в своих статьях употребил ряд слов и словосочетаний соответственно с литературной нормой, которые на данный момент неверно использованы представителями СМИ. В частности, лексемы *хатогӣ* (ошибка), *зарурият* (необходимость), *фарқият* (различие), *муқобилият* (противостояние), *мусбӣ* (положительный), *ёрдам кардан* (помогать) и т.д., верная форма которых являются *хато*, *зарурат* (зарур /ī), *фарқ*, *мусбат*, *муқобилат*, *ёрӣ* (ёрмандӣ).

Второй раздел первой главы озаглавлен **“Употребление исконных слов в статьях устода Айни”**. Исследование исконных слов в статьях является своевременным, так как они составляют основу языка и отличаются рядом своих особенностей от других разрядов слов в языке.

Лекин мо ҳанӯз фарзандонамон оқибат *сарбоз* мешавад гуфта, ба хаёлотӣ бемаънӣ ва гуфтаҳои беасос машғулем (Айни С., Куллиёт. – Ҷ.1, 17) // Однако мы по-прежнему занимаемся бессмысленными фантазиями и беспочвенными заявлениями о том, что наши дети со временем станут солдатами. Имрӯз як қисм аз **мардум** аз ҳукумат шикоят мекунанд ва аз ҳаракоти баъзе ашхос изҳори норозигӣ менамоянд!.. (Айни С., Куллиёт. – Ҷ.1,18) // Сегодня часть народа

жалуется на власть и выражает недовольство действиями некоторых людей!.. (Айни С., Куллиёт. – Ч.1, 18).

Так как устод Айни был сторонником таджикского языка, он максимально использовал таджикские слова в своих статьях.

В третьем разделе первой главы – «**Место арабских заимствований в публицистических статьях С. Айни**», рассматриваются арабизмы, употребленные в статьях устода Айни.

С.Айни ещё в 20-ых г. уделял внимание решению необходимо важных вопросов науки. В публицистических статьях, написанных в 20-ые г., писатель употребил огромное количество арабизмов. Однако это не те трудновоспринимаемые неупотребимые лексемы, а слова, обозначающие житейские заботы, профессии, род деятельности, предметы труда, домашнюю утварь и термины социальных, культурных сфер.

Абсолютное большинство статей С.Айни посвящены вопросам школы и образования, в первую очередь рассмотрим слова и термины этой сферы. Арабизмы, использованные писателем, можно разделить на две группы:

1. Лексика и терминология сферы образования.

Следует отметить, что вопросы образования и методов преподавания в школах дореволюционного периода детально описаны в художественных произведениях и учебных пособиях С.Айни. но мы сделаем акцент на публицистических статьях автора и проанализируем некоторые отрывки. К примеру:

– *Оре! Мактабҳои ибтидоӣ таъсис ёфт, кам-кам асоси таълими умумии маҷбуриӣ дар ҳаққи атфолӣ хурдсол дар шуруфи татбиқ аст* (Айни С., Ахгари инкилоб, 61) // - *Да! Учреждены начальные школы, понемногу начинается реализация принудительной общей начальной образования маленьких детей.*

В данном контексте существительные *мактаб* – школа, *таълим* – учеба, *атфол* – дети, *шуруф* – накануне, *татбиқ* – реализация, *таъсис* – учреждение, *асос* – основа и прилагательные *ибтидоӣ* – начальный, *умумӣ* – общий, *маҷбуриӣ* – принудительный в таджикском языке являются общеизвестными арабскими заимствованиями, а слово *шуруф* (4p) – 1. высота; 2. близко, скоро, накануне¹ – малоупотребительным.

В приведенном выше примере использованы исконно-таджикские лексемы: прилагательные *хурдсол*, *кам-кам*, глагол *ёфт*, утвердительная частица *оре*, предлог *дар* и глагол-связка *аст*.

2. Социально-политическая лексика и терминология.

В статьях С.Айни употреблены огромное количество социально-политических слов и терминологий. Это было связано с социально-политическими событиями того периода, который пережил

¹ Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ч.1. – 952 с.

таджикский народ. С. Айни не мог оставаться в стороне от всего происходящего в молодой республике. Он поддерживал все новые жизненные явления и яростно осуждал негативные события. Среди социально-политической терминологии того периода, которые широко распространились в языке СМИ и приобрели революционный дух, встречаются такие лексемы, как *инқилоб* (186 р) – революция, *анчуман* – съезд, *ҷумҳурият* – республика, *иштирокион* (16 р) – коммунисты, *фирқа* (108 р) – партия, *аксаршон* (3 р) – большевики т.д. Данные политические термины служили для материалов журналистов и писателей как «политическое украшение».

Несмотря на это арабский язык стал причиной централизации множества народов мусульманского Востока и безусловно, внес лепту в развитии и процветании иранских народностей.

Четвертый раздел первой главы озаглавлен «**Политическо-социальная терминология в статьях С. Айни**». В статьях 20-ых годов С. Айни использовал политические термины *синф* – класс, *синфи коргар* – рабочий класс, *синфи деҳқон* – класс деҳкан, которые в начале двадцатых годов прошлого столетия имели различные варианты: *синфи фаълаву деҳқон* (класс рабочих и крестьянин), *синфи захматкашон* (рабочий класс) и т.д.

Таким образом, анализ статей 20-ых годов С. Айни показал, что в плане слово- и терминообразования таджикский язык обладает достаточным потенциалом для выражения научных понятий и целей. Устой Айни мастерски приспособливает данный разряд терминов требованиям своего периода.

Пятый раздел первой главы называется «**Архаизмы и историзмы**». В статьях С. Айни отражены актуальные вопросы социально-политической жизни народа в двадцатых годах. Следовательно в его публицистических статьях наблюдается ряд исторических и архаистических слов.

Архаизмы статей С. Айни можно разделить на несколько тематических групп:

1. Государственные должности: *амир* (36 р) – эмир, *хон* (6 р) – хан, *қозӣ* (4 р) – казий, *бӣ* (1р) – бий, *қушбеғӣ* (1р) – кушбеги, *тўқсабо* (2 р) – туксабо, *муфтӣ* (2р) – муфтий, *хоқон* (3р) – хақан, *мирзо* (1р) – титул сына правителя, *оқсақол* (1р) – аксакал, *бек* (1) – бек и т. д.

2. Служащие дворца: *нўкар* (3р) – подручный, *мулозимон* (2р) – слуга, *чокар* (1р) – слуга.

3. Военная часть: *аскари сурх* (21р) – красноармеец, *асокири сурх* (26р) – красноармейцы, *фирқавӣ* (2р) – партийный, *меньшевик* (1р), *босмачӣ* (20р) – басмач, *Урдуи Шарқ* (8р) – Армия Востока, *шайка* (1р) – банда, *ташилотти забтия* (милиция) (1м) – милиция, *полисон* (1р) – полицейские, *зобитон* (офитсерони Туркияи Усмонӣ) (1 р) – офицеры Османской Турции, *кори забтия* (*идораи маъмурӣ*) – административная контора (2 р) и т.д.

4. Официально-деловые документы: *санад* (1 р) – акт, *васиқа* (1 р) – купчая и т.д.

5. Военные орудия и место их хранения: *норинчак* (бомба) (1р) – граната, *тӯп* (4р) – пушка, *племут* (1р) – пулемёт, *доруи туфанг* (1р) – порох, *борутхона* (1р) – пороховой погреб, *отаишхона* (1 р)- кочегарка и т.д.

6. Название валюты, измерения и массы молу ашё: *як газ чит* (1р), *ҳазор манот* (2 р), *пул ва нуқуд* (1 р), *пут* (измерение вазн) (12 р), *қадоқ* (2 р), *мил* (*масофаи се мил*) (1 р) и т.д.

Вторая глава называется “Семантические особенности лексических элементов в статьях двадцатых годов С. Айни”. В данной главе рассматриваются многозначные слова, синонимы, антонимы, избежание от повтора слов, фразеологические единицы и метафорические выражения, употребленные в публицистических статьях С. Айни. Данная часть работы состоит из 6 разделов и первый раздел данной главы озаглавлен «**Полисемия слов в публицистических статьях двадцатых годов С. Айни**». С. Айни обильно употребляет многозначные слова в своих статьях, написанных в 20-ых годах и именно это является одной из причин богатства и своеобразия языка его публицистических статей. «У прозаиков, чьё творчество не ограничено ритмом и рифмой, больше возможности использования полисемии слова»¹.

В статьях устода Айни встречаются многозначные слова **асар** – влияние, произведение, **рӯй** – лицо, **садо, овоз** – звук, **сахт** – твердый, тяжелый, **сангин** – каменный, тяжелый, **сиёҳ** – черный, **ҳозир** – существующий, **кушодан** – открывать и т.д. в нескольких значениях, которые детально проанализированы в диссертации.

Наблюдения показывают, что С.Айни мастерски употребил многозначные слова в своих статьях. Полисемантические отношения в публицистических статьях С.Айни чаще наблюдается в рамках существительных и реже в прилагательных и глаголах. Несмотря на то, что содержание статей посвящены политическим, социальным и культурным вопросам, С.Айни талантливо использовал в них полисемические возможности таджикского языка.

Второй раздел первой главы «**Употребление синонимов в статьях С. Айни**» посвящен синонимам, употребленным в статьях писателя. Таджикский язык обладает богатым лексическим запасом. Это непосредственно связано с синонимией различных единиц языка, в частности лексическими синонимами. Благодаря лексическим синонимам существует возможность точно и уместно употребить слова в контексте, а также привлекательно, своеобразно и эффектно выразить мысль.

Устод Айни в своих статьях продуктивно употребляет лексические синонимы. Для точного, реального и меткого выражения мысли в

¹ Абдукодиров А. Хусусиятҳои луғавии назми Мирзо Турсунзода. – Нашриёти «Ношир», Хучанд. – 2011. – С.96.

изобилии использовал синонимы, которые предоставляют читателю возможность приобрести полные сведения о рассматриваемом вопросе.

Третий раздел этой главы **называется** “Антонимы в статьях Садриддина Айни”. Наравне с другими элементами языка в статьях устод Айни антонимы занимают особое место. Исследователи считают, что причина широкого употребления и появления антонимов в речи и общении людей связана с природой мироздания. Антонимы в статьях С. Айни предстают в разных формах и с разными смысловыми оттенками. Они часто служат для выражения художественного контраста и более ясного выражения читателю сути изображения предмета. Например, в статьях 20-х годов писателя можно наблюдать антонимичные слова **сиёху сафед** (чёрный и белый), **торикию рӯшной** (тьма и свет), **шабу рӯз** (день и ночь), **имрӯз ё фардо** (сегодня и завтра), **хубию бадӣ** (добро и зло), **дӯсту душман** (друг и враг), **мурдаю зинда** (мёртвый и живой), **дохилию хоричӣ** (внутренний и внешний), **ғолиб ва мағлуб** (победитель и проигравший), **сарватдорон ва дехқонон** (богатые и бедные), **фоидаю зарар** (польза и вред).

Антонимы статей устода Айни мы разделили на следующие разновидности:

а) Антонимы, выражающие признак и свойства: *сиёху сафед* (чёрный и белый), *торикию рӯшной* (тьма и свет), *шабу рӯз* (день и ночь), *имрӯз ё фардо* (сегодня и завтра), *хубию бадӣ* (добро и зло), *дӯсту душман* (друг и враг), *мурдаю зинда* (мёртвый и живой), *дохилию хоричӣ* (внутренний и внешний), *ғолиб ва мағлуб* (победитель и проигравший):

Дар истехсоли нафти **сиёху сафед** як бар сад афзуда, мамлакати **торикро** дар **рӯшной** оварданд (Айнӣ С., Куллиёт. – Ҷ.1, 112) // Добыча черной и белой нефти увеличилась на сто и вывела темную страну на свет.

Как мы видим из вышеприведенных примеров, слова **сиёх** и **сафед**, которые обозначают свойства цветов, обозначают противоположные понятия. В этом же примере употреблены антонимы **торикӣ** (тьма) и **рӯшной** (свет). В данной статье устод Айни описывает открытие Бакинской дороги и начале добычи полезных ископаемых и показывает прогресс страны антонимами **торикию рушной**.

В следующем примере употреблены антонимы **ғолиб** и **мағлуб** (победитель и проигравший):

Давлат **ғолиб** шуд ё **мағлуб** ҳеҷ фарқ надошт, ба кадом ҳол ки бошад, хуни ранҷбар мерехт, авлоди меҳнаткаш ятим, зани дехқон бева мемонд (Айнӣ С., Куллиёт. – Ҷ.1, 26) // Неважно, выиграло или проиграло государство, в любом случае прольется кровь трудящегося, рабочее поколение осиротеет, жена крестьянина останется вдовой.

б) Антонимы, выражающие экономические понятия: **сарватдорон ва дехқонон** (богатые и бедные), **фоидаю зарар** (польза и вред):

Ҳеҷ гоҳ аз хондан **зарар** намебинед, балки **фоида** мебинед (Айнӣ С., Куллиёт. – Ҷ.1,14) // От учёбы никогда вреда нет, но пользу получите.

В статьях С. Айни антонимы и контрасты считаются одним из лучших средств выражения мысли, и в отличие от других выразительных лексико-грамматических средств, они очень удобны в использовании и более продуктивны по сравнению с другими средствами.

Четвертый раздел озаглавлен «**Избежание повтора и тавтологии слова в публицистических статьях С. Айни**» и посвящен способам использования синонимов с целью воздержания от неуместных повторов.

Устод Айни внес большой вклад в усовершенствование норм литературного языка и культуры речи, так как он в совершенстве знал наш богатый литературный и живой разговорный языки. Следовательно, у него был индивидуальный подход в использовании языковых единиц. В своих художественных произведениях и публицистических статьях устод Айни с особым мастерством употребил данный разряд слов, принимая во внимание значение слова, его дополнительные смысловые оттенки и место использования. Наблюдения показали, что во избежание от неуместных повторов в публицистических статьях С. Айни протекает следующим образом:

1. Из синонимического ряда выбрано несколько слов-синонимов:

а) Равнозначные синонимы: зарур (11 р) // лозим (86 р) // даркор (13 р) – необходимо, нужно; калон (8 р) // бузург (87 р) – большой, великий; ба зери даст // ба даст даровардан – приобрести.

Ба ҳар ҳол китобҳои мактабии тоҷиконро аз сари нав тартиб карда, ҷоп кардан **лозим аст**. Нахустин алифбо ва китоби саводно тайёр карда, аз паси он кадом китоб, ки бештар **даркор аст**, пештар ҳозир кардан **зарур аст** // Во всяком случае необходимо пересмотреть и издать школьные книги таджиков. В первую очередь нужно подготовить азбуку и книгу грамоты, а затем ту, которая более необходима.

б) Синонимы, отличающиеся смысловыми оттенками: сюда можно соотнести такие синонимы, как дод // супурд (отдал – сдал); серсол // куҳансол (древний – престарелый); (озодӣ) доданд // (мухторият) баҳишданд // пешкаш карданд (дали свободу // даровали независимость // предложили); арз карда будем // музокара меронем (заявили // обсуждать); ахбор // хабар // иттилоъ (новость // сообщение // информация); нав // тоза (новый // свежий).

в) Синонимы, отличающиеся стилистической окраской: ба мо супурд // ба дастӣ мо дод (сдал нам – отдал нам в руки); манзалате дид // ба манзалате афтод (приобрел положение).

2. Описание Октябрьской Революции посредством прилагательных:

Синонимы калон – бузург (большой, великий), ҷаҳоноро – ҳумоюн (озаряющий мир) уместно выбраны в качестве эпитета Октябрьской революции. Так, С. Айни первый раз использовав *Инқилоби Ўктябр*, затем *Инқилоби бузурги ҷаҳоноро*, *инқилоби калон*, *инқилоби ҳумоюн*. В дальнейшем в состав *Инқилоби Октябр* было внесено прилагательное

«кабир – великий» в результате сформировалось название «Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр – Великая Октябрьская социалистическая революция».

В статьях в 20-ых годов слово *калон* – *большой* употреблен 8 раз, *бузург* – *великий* – 87, *хумоюн ва чаҳоноро* – *счастливый и озаряющий мир* только в приведенном выше контексте. *Инқилоб* (революция) употреблено 186 раз и *Инқилоби Ўктябр* (*Октябрьская революция*) – 44 раз. Становится очевидным, что слово *бузург* в статьях С.Айни более употребителен, нежели его синонимы.

3. Лексико-фразеологические синонимы: Хукумати Шуроӣ танҳо сиёсати дохилиамонро *ба мо насупурд*, балки сиёсати хоричиро низ *ба дасти мо дод* // Советская власть в наши руки отдал не только внутреннюю политику, но и доверил внешнюю.

В данном примере лексическая единица *супурдан* (*насупурдам*) (*сдать*) и фразеологизм *ба дасти касе додан* (*отдать в чьи-либо руки* // *доверить*) использованы с целью во избежания повтора одного и того же языкового элемента.

4. Синонимия формообразования (морфологическая). Этой группе можно соотнести следующие лексемы, выбранные из статей 20-ых годов писателя, одновременно с частотностью их употребления: *муаллимон* (*учителя*) – 4 р., *муаллимҳо* (*учителя*) – 3 р. и *муаллимин* (*учителя*) – 11 р., *ичборӣ* (*принудительно*) – 10 р., *маҷбуриӣ* (*принудительно*) – 3 р., *макотиб* (*школы*) – 10 р., *мактабҳо* (*школы*) – 15 р.

Как мы видим, писатель использовал все грамматические средства таджикского и арабского языков для выражения множественного числа, однако круг употребления элементов арабского языка постепенно ограничилось в языке таджикской периодики. Устод Айни каждую единицу языка использовал безупречно в соответствии литературной нормой.

В пятом разделе второй главы «*Место фразеологических единиц в публицистических статьях С. Айни*» рассматриваются фразеологизмы статей писателя. Фразеологические единицы как выразительное средство языка употребляются как в литературном, так и в живом разговорном языке. Они создавались носителями языка на протяжении нескольких столетий и сохранились как одно целое. С. Айни в своих статьях путем сплошной выборки из живого разговорного языка выбрал и использовал ряд образных выражений, которые основаны на таких фигурах речи, как сравнение, гипербола и т.п. В статьях 20-ых годов писателя наблюдаются следующие фразеологизмы: *меҳмони нохонда* (*незванный гость*), *Аҳмади порина* (*всё попрежнему*), *дарди бедаво* (*безвыходное положение*), *абри даргузар* (*мимолетная туча*), *нӯши ҷон намудан* (*выпить*) и т.д.

Метафорические выражения являются объектом исследования шестого раздела второй главы – «*Метафорические выражения в статьях устода Айни*». Метафорические выражения являются одним

из выразительных средств языка, которые образно и эффектно выражают мысль, приятным оттенком и художественностью оживляют описываемое. Когда писатель посредством метафорических выражений излагает свою мысль, изображение будто оживляется перед глазами¹.

В статьях 20-ых годов С. Айни продуктивно использовал метафорические выражения как лексико-семантическое средство выражения мысли. Следует отметить, что метафорические выражения часто употребляются в художественно-публицистических жанрах. Абсолютное большинство статей С. Айни написаны в этих жанрах.

Третья глава диссертации – **«Некоторые синтаксические особенности языка публицистических статей С. Айни»** – посвящена свойствам образования предложений в статьях писателя. Частотность употребления эмпирического материала – простых и сложных предложений демонстрируется в форме диаграмм.

Первый раздел третьей главы – **«Стилистические особенности инфинитивные словосочетания в статьях С. Айни»** – рассматривает инфинитивные словосочетания, использованные в статьях писателя. В своих статьях для показа и пояснения действий и состояний, их связи с жизненными событиями он часто использовал словосочетания. Особенно они часто употреблялись для пояснения обстоятельство времени, причины, цели. Если из придаточных предложений (в сложноподчиненных предложениях) в какой-то степени можно проследить сложность синтаксической структуры статей писателя, то из употребленных словосочетаний в той же степени проявляется простота отдельных синтаксических предложений. С. Айни употребляет словосочетания именно с целью выражения различных состояний.

Второй раздел третьей главы озаглавлен **«Простые предложения в статьях С. Айни»**. В некоторых статьях С. Айни мысль выражено при помощи простых предложений. Посредством разновидностей простых предложений (распространенных, нераспространенных, двусоставных и т.д.) писатель описывает важные события. В подобных предложениях устод Айни употребляет однородные члены, в частности, подлежащее, сказуемое и второстепенные члены предложения:

Мардум мегӯянд: «Ҳукумати Шуроӣ буду нобудӣ раияро рабуд, ин қадар тазминот андохт, ин миқдор мусодира кард...» (Айнӣ С., Ахгари инкилоб, 39) // Народ скажет: «Советская власть всё отнял у народа, столько потребовал денежную компенсацию, сколько конфисковал».

Данный пример сформирован в форме нераспространенного двусоставного предложения и в его составе существует прямая речь, которая сконструирована в форме распространенного двусоставного предложения. В этом образце наблюдаются однородные обстоятельства *ин қадар*, *ин миқдор* (столько) и сказуемые *рабуд* (отнял), *андохт* (положил) и *мусодира кард* (конфисковал).

¹ Камолиддинов Б. Услубшиносӣ. / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 60.

Простые предложения в статьях С. Айни использованы в стилистических целях – для экспрессивности, эмоциональной насыщенности и выражения важных вопросов.

В третьем разделе третьей главы «Разграничение состава сложных предложений» рассматривается индивидуальный стиль устода Айни в употреблении сложных предложений. Один способ соблюдения синтаксической структуры языка статей – это разграничение союзных сложноподчиненных и сложносочиненных предложений точкой.

Четвертый раздел второй главы называется «Некоторые заметки о наставлениях устода Айни по поводу изучения языка и культуры речи» (на примере статьи «Хукумати Шурої ба мо чӣ дод?» // Что дала нам Советская власть?). Образец: *Ба ҳамин тарз сарват аз миёни мо рафта, оилаҳо парешон шуда, оилаи тоза аз сари нав барпо карда натавониста, нуфузи мо рӯз ба рӯз кам шуда, рӯ ба харобӣ оварда будем.*

1. Одна из структурных свойств сложносочиненных предложений проявляется в том, что в ней одна из разновидностей обстоятельства (ба ҳамин тарз – таким образом) составляет основу синтаксической единицы (тема), далее, последовательно приводятся обязательные компоненты сложносочиненных предложений в качестве новой информации (рема).

Как правило, функцию темы выполняют детерминанты (обстоятельство времени, места, причины, цели, условия, уступки, соответствия).

2. Другая особенность это – лаконичность. Писатель в конце каждого предложения употребляет служебные глаголы. К примеру: *Ба ҳамин тарз сарват аз миёни мо рафта буд, оилаҳо парешон шуда буд, оилаи тоза аз сари нав барпо карда натавониста буд, нуфузи мо рӯз ба рӯз кам шуда буд, рӯ ба харобӣ оварда будем.*

3. В публицистических произведениях С.Айни прослеживается различные способы выражения одной и той же мысли. Оказывается, что писатель в совершенстве владел языковым запасом своего родного языка, в частности его синонимические конструкции, и по необходимости мастерски употреблял их:

Нуфуси мавҷудаамон як қисм хаммор, қисме қиммор, лоақал базлӣ ва кӯбкоритоз шуда буданд // Як қисми нуфуси мавҷудаамон хаммор, қисме қиммор, лоақал базлӣ ва кӯбкоритоз шуда буданд ...; Иморатҳои шоҳонаи шаҳри нав ва растаҳои хуисавдои шаҳри кӯҳна ҳама моли аромина, яҳудӣ ва русҳои сарватдор шуда буд // Ҳамаи иморатҳои шоҳонаи шаҳри нав ва растаҳои хуисавдои шаҳри кӯҳна моли аромина, яҳудӣ ва русҳои сарватдор шуда буд.

4. Конструкция «...набуда, чӣ буд?» (если это не..., что это?) является одним из элементов вопросительных риторических предложений, свойственных разговорной речи. С.Айни использовал данную конструкцию как выразительное языковое средство: *Инҳо, бе шакку шубҳа, аломати завол ва фанои ирқӣ ва қавмӣ набуда, чӣ буд? //*

Если это, без сомнений, не является признаком расовой гибели, то что это?

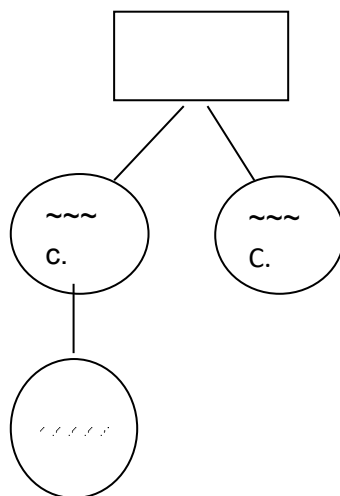
В диссертации каждая статья устода Айни подобным образом подвергается анализу. Стало известно, что писатель продуктивно использовал стилистические возможности лексических и грамматических единиц языка. Статья «*Ҳукумати Шурай ба мо чӣ дод?*» (Шуълаи инқилоб 15-уми март соли 1919) состоит из 69 предложений, в которых прослеживается 24 случая использования однородных сказуемых, определительных и других членов. Из общего количества предложений основную часть составляют сложные (частотность показана в диаграмме).

Собранный фактический материал показал, что в статье использовано всего **3 условных придаточных предложений**, один из которых подчиняется главному предложению при помощи союза «дар сурате ки». Данный союз свойствен публицистическому и официально-деловому стилям: *Дар сурате ки ҳаитяк диҳад, танҳо масорифи яқсолаи мактабҳои шаҳри кӯҳнаи Самарқанд панҷоҳ миллион манот мешавад.*

В статье использовано **2 сложноподчиненных предложений с придаточным места**: 1. *Аз он ҷое ки асли марази мо ҷаҳлу нодонист, аввал ба мо дари давохонаи илму маърифатро бидушод.* 2. *Барои омӯзгор расонидан ба ҳар тарафи мамлакат ва, ҳар ҷое ки худи мо хостем, курси омӯзгорон кушода, маишати давомқунандагонро аз худ таъмин кард.*

Первое предложение – сложноподчиненное предложение с придаточным места. Главное предложение расположено в конце. Средством связи является подчинительный союз «Аз он ҷое ки» и интонация.

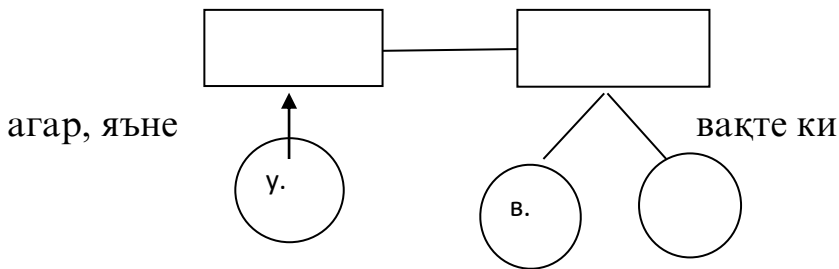
Второе предложение тоже является сложноподчиненным предложением с придаточным места.

Обнаружено единичное употребление **придаточного предложения сходства**: *Чунончи, ҷондоре бе обу ҳаво зиндагӣ карда наметавонад, инчунин, фарзандони одам низ бе илму маърифат зиндагӣ карда наметавонанд.*

Сложное смешанное предложение в статье состоит из **шести предложений**: *Агар панҷоҳ соли дигар, худо накарда, ба ҳамон тарз мегузаит, номи Туркистон дар саҳфаи таърих мемонд, яъне, вақте ки нуфуси мо ва амлоки мо кам мешуд, нуфус ва амлоки дигарон зиёда мегардид, дигар номи ин қитъаро «Туркистон» гуфтаи бемаънӣ шумурда, масалан, «Новая Русия» мегуфтанд. Акнун шумо дар зарфи ду сол чӣ миқдор тазминот додани Самарқандро ҳисоб ва тарқим намоед, ба тарафи дигар шумурда рақам занед, ки дар ин ду сол танҳо ба маориф ва мактабҳои Самарқанд чӣ қадар пул сарф шудааст, баъд аз он мебинед, ки тафовут аз кучо то ба кучост?*

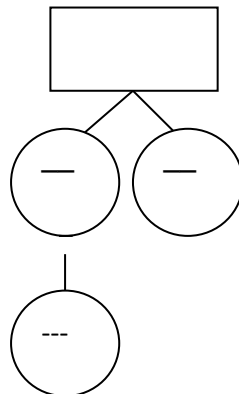
Придаточное времени поясняет придаточное условия:

Сложноподчиненное многосоставное неоднородное и последовательное предложение:

Акнун шумо дар зарфи ду сол чӣ миқдор тазминот додани Самарқандро ҳисоб ва тарқим намоед, ба тарафи дигар шумурда рақам занед, ки дар ин ду сол танҳо ба маориф ва мактабҳои Самарқанд чӣ қадар пул сарф шудааст, баъд аз он мебинед, ки тафовут аз кучо то ба кучост?

Сложноподчиненное многосоставное неоднородное и последовательное предложение. Объект действия поясняется первоначально с инфинитивным словосочетанием (дар зарфи ду сол чӣ миқдор тазминот додани Самарқанд), затем придаточным предложением дополнения.

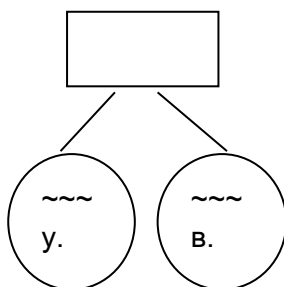
Последовательные придаточные предложения состоят всего из **3 предложений**: *Дар ин сурат гуфта мешавад, ки қатъи назар аз харҷҳои дигар, танҳо дар роҳи илму маорифи Самарқанд тазминоте, ки аҳолии*

Самарқанд ба ҳукумат дода буданд, чанд-чанд шуда, (изъофан, музоифатан) сарф шудааст (дар ин ҳисоб мо 16 манот додани як қадоқ гӯшти 60 манотиро дохил намекунем).

В составе сложноподчиненного многосоставного предложения расположено разъяснительные предложения (изъофан, музоифатан), (*дар ин ҳисоб мо 16 манот додани як қадоқ гӯшти 60 манотиро дохил намекунем*).

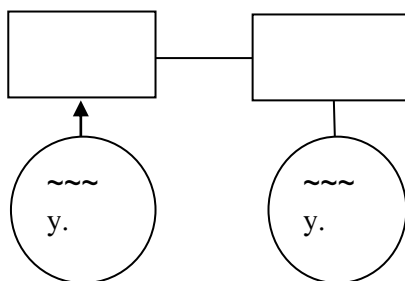
Неоднородные и последовательные предложения: *Агар мо хоҳем, ки дар дунё дар ҷиргаи милали мутамаддинаи ҳайя зиндагонӣ намоем, аз ин фурсат фоида бурда то чон дорем, аввал дар илм ва маориф кӯшем.*

Сложноподчиненное многосоставное смешенное предложение с неоднородными придаточными предложениями:

Смешенное сложное предложение (6 предложений): *Боз мо ба чӣ қадар мактаб ва курс, ки эҳтиёҷ баён кунем, кушода хоҳад дод, ба чӣ қадар китоб, рисола, рӯзнома ва маҷмӯае, ки лузумаширо исбот намоем, нашр хоҳад кард. Ба ҳамаи ин чизҳое, ки дар боло баён кардем, ҳукумат танҳо харҷ дод, дигар тадохуле, хадешарасонӣ накард, яъне тарзи иҷрои ин корҳоро ба худӣ мо вогузошт, ҳамаи ин корҳоро мо ба дилхоҳи худ ва, ба тарзе ки ба худамон нофеъ медонем, ба ҳамон тарз таъсис ва иҷро мекунем...*

Здесь два придаточных условия при помощи союза «ки» подчинились главному – односоставному однородному предложению.

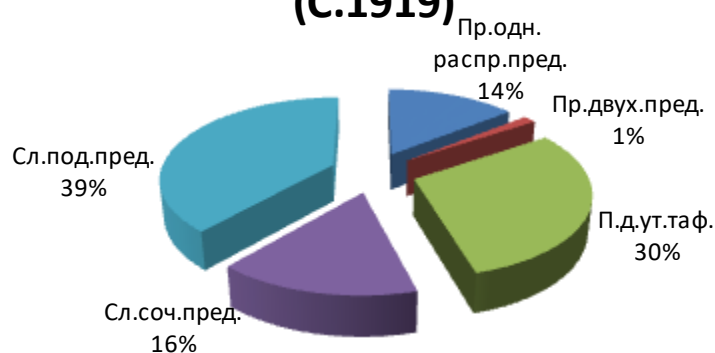

Анализ частотности различных предложений публицистических статей С.Айни (1925 г.) показал, что газетно-журнальному стилю писателя свойственно употребление предложений со сложными конструкциями, в частности, сложноподчиненных, многосоставных, и реже использованы простые предложения. Из 32 простых предложений

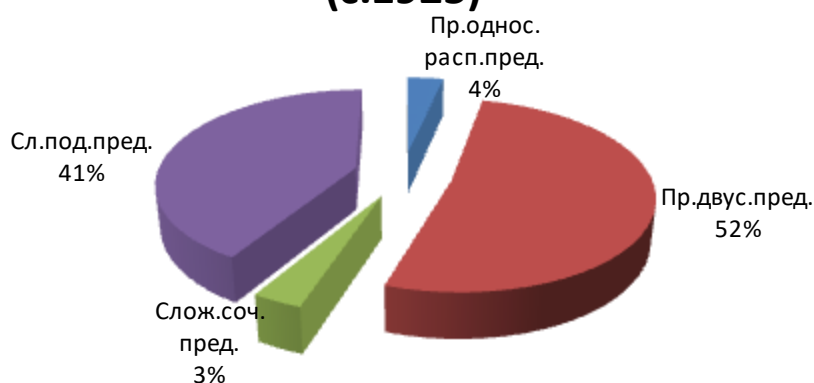
27 является двусоставными распространёнными предложениями. Состав простых предложений распространился за счёт однородности сказуемого. Описание события требует обильного использования повествовательных, реже вопросительно-риторических и повелительных предложений. Языку статей С. Айни свойственна детальное пояснение признака и свойства посредством придаточного определительного и пояснительного предложения.

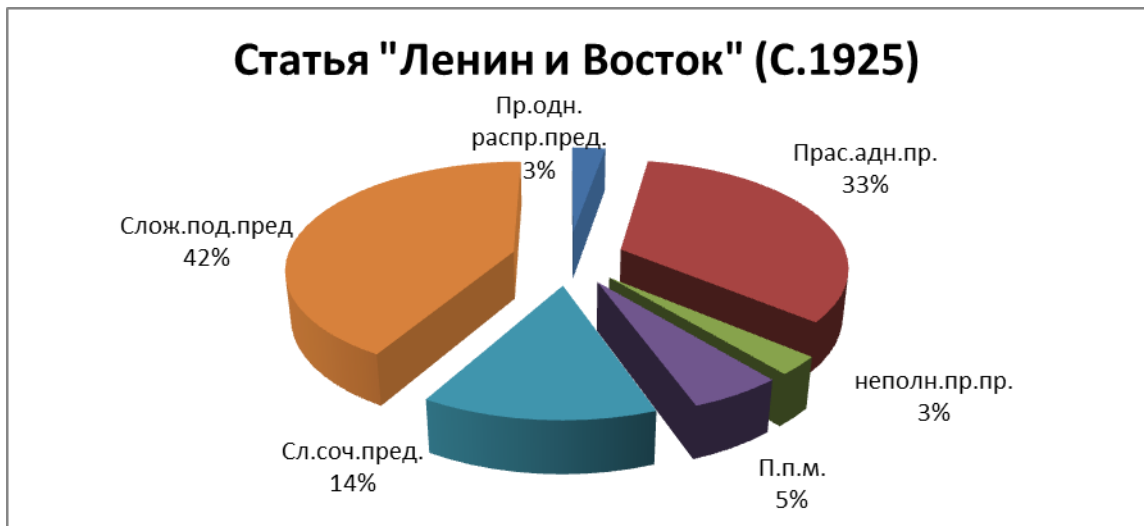
Соотношение простых и сложных предложений в 1919 году по сравнению с 1925 характеризуется некоторыми изменениями: увеличение количества простых предложений (от 36% на 54,3%) и уменьшение сложных (от 64% на 54,3%). Несмотря на это, в статьях писателя наблюдается тенденция усложнения синтаксической структуры предложений (от 54,3 % на 66,1 %).

Статья "Что дала нам Советская власть?" (с.1919)

Статья "О литературе и школьных учебников Таджикистана" (с.1925)

Пятый раздел третьей главы озаглавлен **«Выразительные синтаксические средства»**. В данном разделе речь идёт о выразительных синтаксических средствах, таких как риторические предложения, повтор, синтаксическая цепь и служебные элементы: числительные, частицы и т.п. В следующем контексте автор начинает вопросительные риторические предложения с повтором главного предложения: *Дар дунё кадом салтанат аст, ки...; кадом салтанат аст, ки...* (Какая в мире власть...). Подобные сложноподчиненные вопросительные предложения, которые сформированы как **анафора**, выразительно выражают цель писателя: он хочет подчеркнуть, что в мире нет ни одной власти, который бы уделил много внимания вопросу образования и потратил множество средств: *Шумо як қадаре фикр намояд! Дар дунё кадом салтанат аст, ки ба маорифи раия ҳамин дараҷа базлӣ чаҳд намояд? Кадом салтанат аст, ки танҳо дар роҳи илм ҳамин қадар маблағҳои хангуфт сарф намояд?* (Айнӣ С., Куллиёт. – Ҷ.1, 107).

В качестве служебных элементов для выразительности синтаксических конструкций использованы числительные и частицы. К примеру: 1. **Числительные:** *Ба ин ду сабаб ҳаст: яке – камтаҷрибагии муаллимин, дуввум – бекитобист* (Айнӣ С., Ахгари инқилоб, 59). 2. **Частица ҳатто:** *Нахустин, ки иборат аз «умумӣ ва ихтиёрӣ», ҳанӯз дар байни мо номавҷуд аст, ҳатто мардуми мо чӣ будани таҳсили «умумӣ ва ихтиёрӣ»-ро наредонанд.* 3. **Синтаксическая цепь:** *Аскарҳои англис чаро ба Русия мераванд? Мо чаро барои маҳв кардани бародарони ҳамсинфи худамон, яъне коргарони Русия, ба он чо меравем? То ба чанд мо қурбони ҳавои соҳибҳавасон мешавем? Бас аст фиребҳое, ки то ба ҳол хӯрдем!* (Айнӣ С., Куллиёт. – Ҷ.1, 122).

Исследователи синтаксической цепи отмечают, что в функции первой части этой цепи, как правило, могут употребляться временные, причинные, условные, уступительные придаточные, придаточные образа действия и сходства.

Шестой раздел третьей главы называется «**Вопросительные риторические предложения**». С. Айни не только в своих художественных, но и в публицистических произведениях мастерски употребляет выразительные синтаксические средства. Одним из них является вопросительное риторическое предложение. Данный синтаксический разряд, использованный в статьях 20-ых годов С.Айни можно классифицировать следующим образом:

1. Автор в начале речи приводит одно предложение и вынуждает читателя задуматься: *Шумо як қадаре фикр намоед...; Акнун шумо мулоҳиза фармоед...; Шумо як бор фикр кунед... (Теперь вы подумайте...).*

2. Писатель поясняет причину события и затем посредством вопросительной интонации делает вывод. К примеру, в следующем контексте сначала отмечает причину, т.е. отношение падишаха с гостем, затем при помощи вопросительной частицы «*оё*» писатель излагает мысль по отношению первого лица. Следует отметить, что в данном контексте писатель избегает от повтора слов и употребляет синонимы: *муомала* и *сулук* (отношение): *Як подшоҳе, ки ба як шохзодаи меҳмон ин муомаларо раво медорад, оё ба раияғони зери дасти худ чӣ гуна сулук мекарда бошад?... (Айни С., Куллиёт. – Ҷ.1, 176).*

Таким образом, С. Айни в своих публицистических статьях с особым талантом употребил тропы и фигуры речи, и стиль писателя может служить хорошим уроком для будущих журналистов.

Седьмой раздел этой главы «**Повтор лексических и грамматических элементов в публицистических статьях С. Айни**» посвящается одному из фигур речи – повтору. С целью эффектного выражения мысли, обычно, употребляют такие синтаксические средства: интонация, логическое ударение, порядок слов и т.д.¹

Повтор слов и словосочетаний как эффектное средство выражения мысли занимает важное место в художественных и публицистических произведениях С. Айни. Писатель употребляет повтор для усиления мысли, подчеркивания значения, действия и признака, выражающего в повторяющемся слове или словосочетании:

Повтор лексических элементов: а) слова: В данном контексте с целью подчеркивания однородных членов лексема *якдигар* (друг друга) использована четыре раза: *Аз ин ҷост, ки мо – туркистониён, аз беилмӣ ва ҷаҳолат аввал шаҳр-шаҳр, қария-қария ва фирқа-фирқа шуда якдигарро задем, якдигарро куштем, хонаи якдигарро тороҷ ва яғмо кардем, ирзу номуси якдигарро барбод додем (Айни С., Ахгари инкилоб, 37).*

б) словосочетания: Писатель для привлечения внимание читателя на содержание слова или словосочетания приводит основную мысль в

¹ Камолиддинов Б. Дар бораи як воситаи синтаксисии ифоданокии забон // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 1974. – С. 147.

первом предложении, и несколько раз повторяет его, затем детально поясняет и раскрывает всесторонне его содержание. К примеру, в следующем примере повторяется словосочетание *олами Шарқ* (*восточный мир*): Дар натиҷаи ин хучум ва тороч *олами Шарқ* фақир шуд, *олами Шарқ* ғулом шуд, *олами Шарқ* аз дастгоҳҳои чизсозӣ тамоман маҳрум монд... (Айнӣ С., Аҳгари инқилоб, 75].

Повтор главного предложения в сложноподчиненных предложениях: *Моро лозим аст, ки ҳарчи зудтар ба сафи Асокири Сурх даромада, ба худ ва ба навъи худ хидмат намоем. Моро лозим аст, ки ҳарчи пештар ва бештар ба шоҳроҳи маориф ва танвири афкор раҳсипор гардида, аз байни худамон аҳли қаламҳои намоён ба майдони мубориза расонем. Ҳамон рӯз аст рӯзи озодӣ, ҳамон рӯз аст рӯзи халосӣ, ҳамон рӯз аст рӯзи суруру шодӣ, ки подшоҳони сарватдори Фарангистон бо тоҷу тахти худ ба ҷаҳаннам шитобанд. Иншооллоҳ, ҳамон рӯз наздик аст!* (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ.1, 110).

Повтор грамматических элементов: а) предлоги: Ҳеҷ шубҳа нест, ки инсон *барои* муомала кардан бо милали мухталифа, *барои* ҳуқуқ гирифтани аз ҳукумат, *барои* омезиш кардан бо ҳешу ақрабо, *барои* тарбият кардани авлод ва оила, *барои* пеш бурдани касбу ҳунари шахсии худ, *барои* таъмини маишати ҳаррӯза, ҳулоса *барои* зиндагӣ кардан дар дунё, ба як фикри соиб (рост) ва хати ҳаракати дуруст муҳтоҷ аст (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ.1, 103).

б) союзы: *Ҳангоме ки* ранҷбарони Русия алами инқилобро бардошта, *моро аз* асорати панҷоҳсолаи ҳукумати мустабидда халос кардаанд, *ҳангоме ки* ранҷбарони Русия дар халосии аҳли Шарқ умуман, *мо –* мусулмонон, хусусан, аз зери бори ғуломии шаддодони Ғарб камар бастаанд, *ҳангоме ки* Ҳукумати Шуравии Русия тамоми фаҳшонаҳоро баста, ба ҷойи он яке бар сад дорулилмҳо, мактабҳо, мадрасаҳо, курсҳо кушода, оқибат *ҳангоме ки* Ҳукумати Шуравии Туркистон ба фармоиши Ҳукумати Шуравии Марказии Русия аксари кори идораи Туркистонро ба супурдан ба дасти мусулмонон қарор додааст, *мо* тамошобинӣ мекунем, *мо* ҳанӯз *ин ҷама* сели инқилобро абри даргузар, *ин ҷама* шӯру ғавғоро талотуми ҳавои айёми баҳор мепиндорем [2.2, 103].

Повтор местоимений «*мо*» (мы) и «*ин ҷама*» (всё это) играют большую роль в выражении эмоционального состояния писателя.

в) отрицательная частица «на»: ...*на* ба сайф рағбат дорем, *на* ба қалам, *на* ёди озодӣ дорем, *на* орзуи ҳуқуқ... (Айнӣ С., Куллийет. – Ҷ.1, 139).

Анализ ряд примеров показали, что С.Айни не случайно повторяет слова и словосочетания, а в стилистических определенных целях.

Таким образом, устод Айни сыграл большую роль в развитии и усовершенствовании таджикского литературного языка, в обогащении его лексических и грамматических средств, в формировании его стилей. В своих публицистических статьях писатель для привлекательности, эффектности и доступности темы

читателю употребил все языковые элементы. Изучив язык и стиль публицистических статей, написанных в 20-ые годы С. Айни, в **заключение** диссертации нами сформулировано ряд выводов:

1. С. Айни, будучи талантливым поэтом и писателем, требовательно относился к стилю художественного произведения, и под воздействием данного принципа он старался использовать своеобразные языковые единицы в своих публицистических статьях [5-А].

2. Арабские заимствования в изобилии использованы в тексте статей С. Айни, нежели в художественных произведениях писателя, так как в то время они были широкоупотребительными.

В таджикском языке огромное количество арабизмов со временем освоились носителями языка и приобрели семантические и стилистические оттенки [2-А].

3. Исследование показало, что стиль устода Айни склонен к простоте и плавности выражения [4-А].

4. Архаизмы и историзмы в статьях использованы для демонстрирования расстояния, времени и в качестве лексического средства, выражающего прошедшие исторические события в описании писателя в своей исходной форме [15-А].

5. С. Айни для плавности и выразительности языка статей в изобилии использовал устойчивые конструкции, которые точно, эффектно и своеобразно выражают цель автора. Эти выразительные средства речи в рамках выбранного стиля (публицистического) употреблены для точного описания сути важнейших вопросов периода Бухарской революции [8-А; 9-А].

6. Устод Айни внес изменения в структуру классических предложений, заменяя их общедоступной современной лексикой и словосочетаниями, заимствованными из жизни таджикского народа. Всё это способствовало усовершенствованию грамматических норм современного таджикского языка [4-А].

7. Простые предложения в статьях С. Айни являются одним из важных средств описания событий, и они употреблены для краткого содержательного выражения различных действий, состояний и эмоций [3-А; 4-А].

8. Писатель в своих статьях использовал все лексические, стилистические и грамматические возможности, поэтому язык его публицистических произведений может служить творческой лабораторией для молодых журналистов [6-А; 13-А].

9. С. Айни в своих публицистических статьях, написанных в 20-ые годы, талантливо употребил выразительные языковые средства, которые на сегодняшний день могут служить в качестве справочника в творческой деятельности [10-А].

С. Айни в своих публицистических статьях, написанных в 20-ые годы, в изобилии использовал выразительные средства речи. Писатель для привлечения внимания читателя на содержание определенного

слова или словосочетания основную мысль передаёт в первом предложении и эту же часть, повторяя несколько раз, постепенно детально поясняет и раскрывает всесторонне суть изложенного.

Анализ фактического материала показал, что С. Айни всегда стремился безошибочно и ясно выразить мысль, к чему и призывал других.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Теоретические и практические результаты диссертации предоставляют возможность предложить некоторые рекомендации по практическому применению выводов диссертации:

1. Результаты исследования было бы целесообразно использовать в процессе создания художественной литературы, публицистических статей.

2. На основе анализа практического и теоретического материала диссертации предоставляется возможность усовершенствования теории жанра статьи.

3. На основе фактического материала диссертации необходимо написать методическое пособие в помощь студентам и молодым исследователям.

4. Изучение языка и стиля статей предоставляет возможность проследить соблюдения нормы литературного языка во всех жанрах журналистики, в частности, в медиатексте, что способствует экологии национального языка и его развитию.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ДИССЕРТАЦИИ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА:

1. Издания, входящие в перечень ведущих рецензируемых изданий, рекомендованных ВАК МО РФ и ВАК МО РТ:

[1-А] Сафаралиева, М. Р. Каким является «избранный язык» С. Айни? / М. Р. Сафаралиева. // Вестник Таджикского национального университета. – № 4/4 (91). – Душанбе: Сино, 2012. – С. 158-168.

[2-А] Сафаралиева, М. Р. Место арабских заимствований в публицистических статьях С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Вестник Таджикского национального университета. – № 4/5 (94). – Душанбе: Сино, 2012. – С. 41-51.

[3-А] Сафаралиева, М. Р. Избежания повтора слов и общеизвестность слова в публицистических статьях С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Вестник Таджикского национального университета. – № 4/6 (97). – Душанбе: Сино, 2012. – С. 93-99.

[4-М] Сафаралиева, М. Р. Заметки о наставлениях устода Айни в употреблении языковых элементов / М. Р. Сафаралиева. // Вестник

Таджикского национального университета. – № 9. – Душанбе: Сино, 2022. – С. 74-80.

[5-М] Сафаралиева, М. Р. Повторение лексических и грамматических элементов в публицистических статьях С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Вестник Таджикского национального университета. – №1. – Душанбе: Сино, 2023. – С. 62-68.

[6-М] Сафаралиева, М. Р. Лексические и грамматические особенности в публицистических статьях С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Вестник Таджикского национального университета. – №2. – Душанбе: Сино, 2023. – С. 74-81.

[7-М] Мирзоева, М. Дж., Сафаралиева, М. Р. Употребление синонимов в публицистических статьях С. Айни / М. Дж. Мирзоева, М. Р. Сафаралиева. // Вестник Таджикского национального университета. – №3. – Душанбе: Сино, 2023. – С. 18 - 26.

[8-М] Сафаралиева, М. Р. Фразеологические словосочетания в публицистических статьях С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Вестник Таджикского национального университета. – №4. – Душанбе: Сино, 2023. – С. 98-105.

2. Другие публикации:

[9-М] Сафаралиева, М. Р. Метафорические выражения в статьях двадцатых годов С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Материалы республиканской конференции «Устод Айни и подлинность таджикского языка». – Душанбе, 2012. – С. 123-124.

[10-М] Сафаралиева, М. Р. Воситаҳои муассири нахвӣ в статьях устод Айни / М. Р. Сафаралиева. // Материалы республиканской конференции «Устод Айни и подлинность таджикского языка». – Душанбе, 2013. – С. 112-114.

[11-А] Сафаралиева, М. Р. Повторение лексических и грамматических элементов в публицистических статьях С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Материалы республиканской конференции «Устод Айни и подлинность таджикского языка». – Душанбе, 2013. – С. 145-150.

[12-А] Сафаралиева, М. Р. Заметки о наставлениях устода Айни в употреблении языковых элементов / М. Р. Сафаралиева. // Материалы республиканской конференции «Устод Айни и подлинность таджикского языка». – Душанбе, 2013. – С. 184-194.

[13-А] Сафаралиева, М. Р. Некоторые заметки о наставлениях устода Айни по изучению языка и красноречии / М. Р. Сафаралиева. // Вестник Дангаринского государственного университета. – № 3. – Дангара, 2015. – С. 70 - 73.

[14-М] Сафаралиева, М. Р. Синтаксическая цепь в статьях С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Материалы республиканской конференции «Устод Айни и подлинность таджикского языка». – Душанбе, 2022. – С. 180-184.

[15-М] Сафаралиева, М. Р. Архаизмы в статьях С. Айни / М. Р. Сафаралиева. // Материалы республиканской конференции «Устод Айни и подлинность таджикского языка». – Душанбе, 2023. – С. 174-179.

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи Сафаралиева Манижа Рӯзиевна дар мавзуи «Забон ва услуби мақолаҳои публитсисти Садриддин Айнӣ (дар заминаи мақолаҳои С. Айнӣ дар солҳои 20-уми садаи ХХ)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.22 – Забони тоҷикӣ

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, мақолаҳои публитсисти, хусусиятҳои луғавӣ, воҳидҳои луғавӣ, калимаҳои сермаъно, муродифот, воҳидҳои фразеологӣ, хусусиятҳои грамматикӣ, вазифаҳои синтаксисӣ ва услубии ибораҳо, ҷумлаҳои мураккаб, воситаҳои муассири наҳвӣ, ҷумлаҳои саволии риторикӣ, гурез аз такрор.

Диссертатсияи номзадӣ ба таҳқиқи хусусиятҳои луғавӣ, фразеологӣ, синтаксисӣ ва услубии мақолаҳои публитсисти дар солҳои бистуми садаи ХХ таълифнамудаи Садриддин Айнӣ бахшида шудааст. Дар диссертатсия бори нахуст ҷанбаи луғавӣ, фразеологӣ, наҳвии мақолаҳои нависанда аз нуқтаи назари услубӣ мавриди таҳқиқи монографӣ қарор гирифтааст. Баррасии ин мавзӯ аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки дар солҳои бистуми садаи ХХ як зумра мунавварфикрони тоҷик, аз қабилҳои С. Айнӣ, Фитрат, Мунзим, Мирзо Сирочи Ҳаким, Сайидризо Ализода ва дигарон бо як руҳияи баланди инқилобӣ ба арсаи бозсозии ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ қадам ниҳода, дар атрофи масъалаҳои забон ҳам баҳсу мунозираҳои илмӣ кардаанд. Ин қазия боиси он гардид, ки забони нахустин мақолаҳои публитсисти С. Айнӣ, роҳҳои тадриҷан такмил ёфтани онҳо ва таъсири баҳсҳои охири солҳои бистум дар атрофи забони тоҷикӣ бамиёномада ба ақидаҳои ӯ мавриди омӯзиши мукамал қарор гирад.

Дар рисола ба масъалаҳои хусусиятҳои луғавию услубӣ, аз ҷумла, доир ба хусусиятҳои луғавию услубии жанри мақола ҳамчун жанри публитсисти, калимаҳои асли, мавқеи калимаҳои арабӣ, истилоҳоти сиёсӣ-иҷтимоӣ, калимаҳои кӯҳнашуда ва таърихӣ, хусусиятҳои маъноии унсурҳои луғавӣ, сермаъноии калимаҳо, синонимҳо, антонимҳо, гурез аз такрор ва забонзада шудани калима дар мақолаҳои публитсисти нависанда, мавқеи воҳидҳои фразеологӣ ва ифодаҳои маҷозӣ, баъзе хусусиятҳои синтаксисии забони мақолаҳо, хусусиятҳои услубии ибораҳои масдарӣ, ҷумлаҳои сода, ҷудокунии таркиби ҷумлаҳои мураккаб, баъзе қайдҳои доир ба сабақҳои устод Айнӣ аз забонмузӣ ва ҳусни баён, воситаҳои муассири наҳвӣ, ҷумлаҳои саволии риторикӣ, такрори унсурҳои луғавӣ ва грамматикӣ дар мақолаҳои публитсисти С. Айнӣ тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Масъалаҳои мазкурро ба назар гирифта, метавон гуфт, ки таҳқиқи масъалаҳои хусусиятҳои луғавӣ, фразеологӣ, синтаксисӣ ва услубии мақолаҳои публитсисти устод Айнӣ дар омӯзишу муайян намудани тамоюлу падидаҳои забони тоҷикӣ муҳим буда, натиҷаҳои он ба журналистон ҳамчун раҳнамо хизмат хоҳад кард. Ҳамчунин, натиҷаҳои аз рисола бадастомада дар ҳалли бисёре аз масъалаҳои назарии лексикология, фразеология ва грамматикаи жанрҳои журналистика, аз ҷумла, мақолаҳои публитсисти, навиштани қисматҳои ҷудогонаи медиалингвистика, таҳқиқи минбаъдаи хусусиятҳои забониву услубии жанрҳои дигар мусоидат менамояд.

АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Сафаралиевой Манижы Рузиевны на тему «Язык и стиль публицистических статей Садриддина Айни (на примере статей двадцатых годов XX в. С. Айни)», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – Таджикский язык.

Ключевые слова: таджикский язык, публицистические статьи, лексические особенности, лексические единицы, многозначные слова, синонимы, фразеологические единицы, грамматические особенности, синтаксические и стилистические особенности словосочетаний, сложные предложения, синтаксические выразительные средства, риторические вопросительные предложения, избегание от повтора.

Кандидатская диссертация посвящена исследованию лексических, фразеологических, синтаксических и стилистических особенностей публицистических статей, написанных Садриддином Айни в двадцатые годы XX в. В диссертации впервые подвергается монографическому исследованию лексические, фразеологические, синтаксические особенности статьи писателя со стилистической точки зрения. Исследование темы вызывает интерес с той точки зрения, что в двадцатые годы XX в. таджикская интеллигенция, в частности, Садриддин Айни, Абдурауф Фитрат, Мирзо Абдулвохид Мунзим, Мирзо Сиродж Хаким, Сайидризо Ализода и другие с революционным духом вошли на арену перестройки социально-культурной жизни, и активно диспутировали по вопросам языка. Данный фактор стал причиной того, что возникла необходимость исследовать языковые особенности первых публицистических статей С.Айни, способов их усовершенствования, научный спор, возникший в двадцатые годы по поводу таджикского языка, которые повлияли на взгляды писателя.

В диссертации уделено особое внимание вопросам лексических и стилистических особенностей статьи в качестве публицистического жанра, исконных слов, места арабизмов, социально-политических терминов, архаизмов и историзмов, семантических особенностей лексических элементов, многозначности слов, синонимов, антонимов, избегания от повтора и трафаретности слов в публицистических статьях писателя, места фразеологических единиц и метафорических выражений, некоторых синтаксических особенностей языка статей, стилистических особенностей инфинитивных словосочетаний, простых предложений, разграничения состава сложных предложений, некоторых заметок о наставлениях устода Айни в изучении языка и красноречии, выразительных синтаксических средств, риторических вопросительных предложений, повтора лексических и грамматических элементов в публицистических статьях С. Айни.

Учитывая данные вопросы, можно констатировать, что исследование вопросов лексических, фразеологических, синтаксических и стилистических особенностей публицистических статей устода Айни в изучении и определении тенденций и явлений таджикского языка является актуальным и его результаты могут служить журналистам в качестве справочника. А также полученные результаты могут способствовать в решении множества теоретических вопросов лексикологии, фразеологии и грамматики жанров журналистики, в частности, публицистических статей, написании отдельных частей медиалингвистики, дальнейшем исследовании языковых и стилистических особенностей других жанров.

ANNOTATION

to dissertation work done by Safaralieva Manizha Ruzievna on theme “Language and style of publicist articles by Sadriddin Aini (on the example of articles of the twenties of XX- th century by S. Aini)” for the degree of candidate of philological sciences on specialty 10.02.01 - Tajik language.

Key words: Tajik language, publisyst articles, lexical features, lexical units, polysemantic words, synonyms, phraseological units, grammatical features, syntactic and stylistic features of phrases, complex sentences, syntactic expressive means, rhetorical interrogative sentences, avoidance of repetition.

The candidate's dissertation is devoted to the study of the lexical, phraseological, syntactic and stylistic features of publicist articles written by Sadriddin Aini in the twenties of the twentieth century. For the first time, In dissertation, the lexical, phraseological, syntactic features of the writer’s article are subjected to monographic research from a stylistic point of view.

The study of the topic is of interest from the point of view that in the twenties years of the twentieth century the Tajik intelligentsia, particularly, Sadriddin Aini, Abdurauf Fitrat, Mirzo Abdulvohid Munzim, Mirzo Sirodj Hakim, Sayidrizo Alizoda and others, with a revolutionary spirit, entered the arena of restructuring socio-cultural life, and actively debated issues of the language. This factor became the reason that there was a need to study the linguistic features of S. Aini’s first publisyst articles, ways to improve them, the scientific dispute that arose in the twenties over the Tajik language, which influenced the writer’s views.

The dissertation pays special attention to the issues of lexical and stylistic features of the article as a journalistic genre, native words, the place of Arab words, socio-political terms, archaisms and historisms, semantic features of lexical elements, polysemantic words, synonyms, antonyms, avoidance of repetition and clichés in journalistic articles of the writer, the place of phraseological units and metaphoric expressions, some syntactic features of the language of articles, stylistic features of infinitive phrases, simple sentences, delimitation of the composition of complex sentences, some notes on the instructions of ustod Aini in the study of language and eloquence, expressive syntactic means, rhetorical interrogative sentences, repetition of lexical and grammatical elements in publisyst articles by S. Aini.

Considering named issues one may state that studying the problems related to lexical, phraseological, syntactic and stylistic features of publisyst articles by ustod Aini in study and determination of tendencies and phenomena of the tajik language is actual and its results may serve as a manual for journalists. The results gained also will help in solving a large number of theoretical problems of lexicology, phraseology and grammar, journalist genres, particularly, publisyst articles, in writing special parts of mediallynguistics, in further research of language and stylistic features of other genres.